

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ДАВЛАТ ЧЕТ ТИЛЛАР ИНСТИТУТИ

**ШОИРА
МУАЗЗАМХОН**

(Ҳаёти ва ижодига чизгилар)

**«Янги аср авлоди»
Тошкент, 2005**

Шоира Муаззамхон (ҳаёти ва ижодига чизгилар). «Янги аср авлоди». Нашрга тайёрловчи ва адабий-танқидий матнлар муаллифи, филология фанлари доктори, профессор И.Сувонкулов, 2005 йил. - 58 бет.

Ўзбек мумтоз шоираларидан бири Муаззамхон Мирсаид кизи Хўжандда туғилиб камолотга эришди. XIX аср ўргалари ва XX аср бошида Жиззах адабий муҳитида хотин-қиз шоираларга бош бўлиб баракали ижод қилди. Рисоладан Муаззамхон ҳаёти ва ижодининг айрим чизгилари, қўлёзма асарлардан олинган шеърлари ва Жиззах адабий муҳити тўғрисидаги мулоҳазалар жой олган. Рисола кенг китобхон оммасига мўлжалланган.

Масъул муҳарир: **Нормурод Нарзуллаев**
Ўзбекистон халқ шоири.

Тошкент, «Янги аср авлоди» нашриёти, 2005 йил

ОҚҚАН ДАРЁ ОҚАВЕРАДИ

Жиззах қадим-қадимдан Буюк ипак йўли устида жойлашганлиги, у ердан иккита карвонлар йўли, яъни Туркистон-Хитой ва Фарғона йўли ўтганлиги учун маданият ривож топган. Сангзор воҳасининг тарихи эрамиздан аввалги VII-VI асрлардан бошланади. Қадимда Сўғдиёнага қарашли бўлганлиги юнон олимлари Хекатой, Страбон, Келиофар, Китасей асарларида учрайди.

X аср тарихчиси Абу Исҳоқ Истахрийнинг «Мамлакатларнинг масофалари» асарида Харақан (Ғаллаорол) ҳақида гап боради.

Қадим манбаларнинг кўрсатишича, «Дизах» (сўғдча «Қалъача») деб юритилган. Жиззах не-не ижодкорлару, олиму уламоларга маскан бўлган. Она шаҳар XI асрда яшаган Абдулҳасан аз-Зоминий Самарқанднинг «Афрохи амири Наунд» маҳалласида мударрислик қилган улуғ шайх имом. XIV-XV асрда Кабир ибн Кабир Дизахий, Қози Зоминий деган олимлар Самарқандда қозилик қилганлигини биламиз.

Буюк Соҳибқирон Амир Темур, Мирзо Улуғбек, Захириддин Муҳаммад Бобур, Абдуллахон II, Турди Фароғий, Гулҳаний, Фозил шоир ва башқалар бу йўлдан ўтканда хотиралар ёзиб қолдирган.

Жиззах ва Сангзор воҳаси халқининг улуғлиги истеъдодли фарзандларининг номи билан музайян.

Улкан истеъдод эгаси, Ҳамид Олимжон, таниқли давлат арбоблари, ёзувчи Шароф Рашидов ва Сарвар Азимов, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Назир Сафаров, Шукур Саъдулла, Анкабой (Худойбаҳтов) Насрулла Охундий, Баҳром Иброҳимов (Йўқсил), Қосимжон Ҳошим, Назир Ҳаким, Қодиржон Имомов, Тожи Одил, Жўра Аҳмаджон...

Жиззах халқининг яратувчилик меҳнати бадий ижод манбаидир. Оқилжон Хусанов, Тўра Сулаймон, Асил Рашидов, Мели Норматов, Шукрулла Файзулла, Назиржон Баракаев, Иброҳим Дониш, Нумон Мирзаев, Эргаш Муҳаммад, Ҳабиб Умарий, Келди Қодир, Али Муҳаммад, Маҳмуд Йўлдош, Бахтиёр Ризо, Сайёра Тўйчиева, Шарофат Батирова, Туроб Мақсуд, Аюбхон Муҳаммадиев, Абдуҳамид Сарибоев, Тошқул Бекназарр, Амир Файзулла, Темур Саъдулла, Асрор Мўмин, Туроб Ниёз, Илҳом Ҳамро, Рустам Ғани, Алижон Азим, Товбой Эсиргап, Сайим Исоқов, Файзулла Ўринбой, Икром

Искандар, Мели Маҳкам, Салоҳиддин Сафар, Маҳмуд Шомирза, Ўктам Жавлон, Баҳриддин Абу Саид, Зулфия Файзуллаева, Абдуваҳоб Исоқов, Абдували Қаршиев, Шерлон Алиев, Абдуваҳоб Ғиёс, Алибой Эргаш каби бир неча насрий ва шеърӣ китоблари чоп этилган, элга номлари танилган ижодкорлари билан фахрлидир.

Жиззах воҳасида истиклолнинг нурли шарофатидан илҳом олаётган яна ўнлаб ёш ижодкорларни тилга олиш мумкин.

1966 йил баҳорида «Совет Ўзбекистони» газетасида Назир Сафаровнинг бир мақоласи босилди. Мақола 1916 йил Жиззах қўзғолонининг 50 йиллигига бағишланган бўлиб, унда жаззахлик маърифат куйчиси, шоир ва таржимон Мирзиёқори Мирабдулла ўғли ҳақида маълумот бор эди. Бу бир сатр Самарқанд олимларида, энг аввало, устоз профессор Орифжон Икромовда Жиззахнинг ўтмиш адабиётига қизиқиш уйғотди.

Профессор Орифжон Икромовнинг кўп бор такрорлайдиган жумласи бўларди: «Наҳотки, Ҳамид Олимжон сингари ўнлаб ёзувчиларни етиштирган Сангзор воҳасининг ўтмиш ижодкорлари бўлмаса?!»

Ана шу гаплар туртки бўлди-ю, 1966 йилда елкадош ва сирдош, ҳамфикр дўстим ҳозирда Ўзбекистон халқ шоири Нормурод Нарзуллаев билан жаззахлик истеъдодли шоир Назиржон Баракаевнинг уйига бордик.

Назиржон очик чехрада шу мисралар билан бизни қарши олди:

Кулбаи вайронага озода меҳмон келдилар.

Байтул-аҳзоним аро Яъқуби Канъон келдилар.

Ҳашву¹ лағву² кизбу³ сўзлардин баса бемор эдим,

Маърифатни шахд⁴ини бермоққа Луқмон келдилар...

Сухбатимиз давомида маълум бўлдики, бу мисралар «Жиззахнинг XIX аср Зебуннисоси», деб ном олган зукко шоира Муаззамхон қаламига мансуб экан: Назиржон эса, Муаззамхоннинг невараси бўлиб чиқди.

Энди бизнинг диққат-этиборимизни шоира Муаззамхон Мирсаид қизи ижоди тортиб қолди. Мен бир неча кун

¹ Ҳашву-ортиқча сўз

² Лағву-беъмани сўз

³ Кизбу-ёлғон

⁴ Шаҳд-бол, асал.

Жиззахда қолиб Токчилик маҳалласида яшовчи Муаззамхоннинг ўгли Зайниддинхон, қизлари Муътабархон аядан Муаззамхон ҳақида анчагина маълумотлар тўплашга муваффақ бўлдим.

Шоиранинг қариндош-уруғларидан унинг бошқа шеърларини қидирдик. Жиззахнинг Навоий номи жамоасида яшовчи Муҳаммадхўжа исми адабиёт ихлосманди Муаззамхоннинг ўн бешта шеъри жамланган, шоиранинг шогирди Шарофат биби кўчирган бу кичик мажмуа сўнги вақтда Назиржон Баракаев қўлида сақланган. Назиржон уни бизга тақдим этди

Муаззамхоннинг 54 та шеъри жамланган кичик шеърый мажмуаси борлиги маълум бўлди. Мажмуа Тошкентда яшовчи ёзувчи Оқилжон Хусанов қўлида сақланар экан. Назаримда, энди тадқиқотимизга асос бордек эди.

Биз бундан бошқа Сангзор воҳасининг Ғаллаорол, Бахмал, Зомин, Фориш туманларида қишлоқма-қишлоқ юриб қадимий қўлёзмаларни қидирдик.

Изланиш натижасида Ғаллаороллик истеъдодли шоир Абдулкарим Махмур Коризийнинг муқаммал девонини шоирнинг невараси Авлиёхон Инъомхонов ёрдамида, унинг Зоминдаги мухлисларидан Сўлоқли мавзеининг Ўрол қишлоғида яшовчи Хўжабек Тўрабек ўғлидан топишга муваффақ бўлдик. Девон Хўжабекнинг оиласида етмиш йилдан бери сақланар экан.

Девонда Абдулкарим Барот ўгли Махмурнинг туғилган қишлоғи қайд этилиб, «Махмур Коризий» деб ёзиб қўйилган. Девондан шоирнинг 3000 мисрадан ортиқ шеъри ўрин олган.

Сангзор воҳасининг талантли яна бир шоири Убайдулло Ислон ўгли Аламқашнинг бой ижодини аниқлашга муваффақ бўлдик.

Биз унинг болғалилик ҳаттот Ғозибек, Муҳаммадиёр ўгли томонидан кўчирилган бир қўлёзма баёзини адабиёт ихлосманди Ҳилолиддинхондан топдик. Аламқашнинг ўз дастхати билан кўчирилган ва 50 дан ортиқ шеъри жой олган яна бир баёзини адабиёт билимдони, шоир мухлиси Абдуқодир Сангиров топиб берди.

Аламқашнинг яқин мухлиси Мулла Тожибой қўлида шоир қаламига мансуб 20 дан ортиқ шеъри жой олган мажмуа сақланар экан. Аламқашнинг шогирди Ёқубжон Қосимов шоирнинг кичик бир девонини бизга тақдим қилди.

Шоир Нарзулла Умрзоқ ўғли кўлида сақланган Аламқашнинг катта девони ҳозир Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг Абу Райҳон Беруний номи Шарқшунослик институти кўлёмалар фондида 11306 рақами билан сақланади. Мазкур девондан шоирнинг 5000 мисрадан ортиқ 257 ғазали, 61 рубойси, 18 та китъаси, 10 та соқийномаси ва битта мухаммаси жой олган.

Жиззах воҳасида ўтган шоир ва шоиралар ҳақидаги изланишларимиз, тўплаган маълумотларни, ноёб кўлёмаларни профессор Худойберди Дониёров Академик Воҳид Абдуллаев назарига туширди. Менинг илмий мавзум академик Воҳид Абдуллаевнинг ҳамиша диққат-эътиборида бўлди.

Сангзор воҳасида XIX аср ва XX аср бошларида яшаган бир гуруҳ ижодкорлар борки, халқимиз уларнинг ижодидан тўлиқ баҳраманд эмас. Улар жиззахлик Муҳаммад Ризо, Зиёқори Мирабдулла ўғли, Юсуф Чойдўш, Шермат Маҳзун, Ғаллаорол туманидан коризлик Инъомхон Маҳжур, қоронғулик Умрзоқ Нарзий, норвонлик Нарзулла Шароф ўғли, Ғарибий тахаллусли Нарзуллахон, ўгатлик Мискин тахаллусли Мулла Бобохон; кўкғумбазлик Усмонхон Баҳромхон ўғли; муллабулоқлик Рожий тахаллусли Абдуқодир Сангиров: балғолилик Ғозибек Муҳаммаддиёр ўғли, хонақоҳлик Саидхон, Камолиддин Қори, Ёқубхон Қосимов; савруклик Муҳаммадибек Жаҳонгирбек ўғли, аламлик Султонхон Тўра, Бахмал туманидан новқалик Қўшмурод баҳши, Зомин туманидан қаробчилик Абдурашид Маҳжур, Ёрлақоб баҳши, Товошар баҳши, Фориш туманидан Хадича она Шариф қизи, Қурбонали баҳши Мўмин ўғли, Мулла Қўшоқ ижоди бўйича маълумотларга, айрим кўлёмаларга эгамиз.

Жиззах адабий мухитининг бой ижодий меъросини янгича миллий истиқлол талаб ва эҳтиёжи асосида ҳар томонлама ўрганиш вақти келди.

Оққан дарё оқаверади...

Жўш уриб оқаётган дарёнинг энг тиниқ чашмасига қиёс қилгулик гавҳари шоира Муаззамхон ижодидир.

Биринчи бўлим

МОНАНДИ ДАРЁ ҚИЛДИ ХАТ

Жиззахнинг талант ва камолот соҳиби бўлган нозик, зукко табиатли, XIX асрнинг Зебуннисоси деб баҳоланган шоираси Муаззамхондир.

Муаззамхон ижодини атрофлича ўрганиш унинг адабиётимизда тутган мавқеини белгилаб олиш учун муҳим аҳамиятга эгадир.

Шоира Муаззамхон 1833 йили Хўжанд шаҳрининг Чоршанба гузари Масжиди Сурх мавзеида дунёга келган. Отаси – Мирсаид зиёли бир киши бўлиб, ўз фарзандларининг ўқимишли бўлишига қизиқади. Муаззамхон фақат зиёли отаси Мирсаиддан эмас, балки олим ва шоиртабиат акасидан ҳам адабиёт илмидан таҳсил олади. Шунини таъкидлаш керакки, онаси Қамбархон ва синглиси Муъаттархонлар ҳам етук шоиралар бўлишган. Шоира шундай оилавий адабий муҳитда камол топади.

Муаззамхон вояга етгач, Эшонхон исмли бир йигитга турмушга чиқади. У асли жиззахлик бўлиб, мадраса таътили вақтида Муаззамхонни ўз юрти Жиззахнинг Раволиқ қишлоғига олиб кетади. Муаззамхон Жиззахнинг Тоқчилик маҳалласида бир умрга қолади. Эшонхоннинг Абдурахимхон деган акаси бўлиб, у ёш вафот этади. Унинг 18 яшар хотини Рухсатхон бева қолади. Эшонхон Муаззамхон устига Рухсатхонни иккинчи хотин қилиб олади. Эшонхон ва Рухсатхонлар уч қиз ва уч ўғил кўришади. Ўғли Ботирхон, Зайниддинхон, Боҳодирхон ва қизлари Назокатхон, Махфиратхон, Муътабархонлардир. Муътабархон 80 ёшлардан ошиб, 1900 йилларда вафот қилган. Иқтидорли шоир Назирхон Баракаев Муътабархоннинг фарзандидир.

Шоира Муаззамхон бошига бир йўла уч дард тушади, бири кундошлик, иккинчиси мусофирлик, учинчиси фарзандларининг айрилиқ доғи эди. Шоира Муаззамхон Эшонхондан ўн бир фарзанд кўради. Кўп фарзандлари ёш ўлади. Қизи Ҳидоятхон 42 ёшида, ўғли Музаффархон 24 ёшида тўсатдан вафот этади. 21 ёшдаги қизи Невархон, 19 ёшдаги ўғли Ботирхон биринкетин онани фарзанд доғига ташлаб ҳаётдан кўз юмадилар. Кейинчалик, уни Хўжандга олиб кетишмоқчи бўлганларида фарзандлар қабрини ташлаб кетишни ўзига эп кўрмайди.

Муаззамхон ҳар қанча машаққатли ҳаёт кечирмасин, ижод билан машғул бўлиб, ўзига таскин олади. Муаззамхон шеърларида дард, кулфат, айрилиқ, мавзулари етакчи ўрин тутади.

Қиз, ўғил фарзандларим ҳам боғу ҳам гулзор эди,
Кеттилар дорулбақога барчаси боиштиёқ.
Мен қолибман дашту фақат узро ёлғуз оҳ уриб
Интизори мақдамингман, эй ажал, кел эртароқ.

Ёки:

Боламни соясида ултурурман деб ватан туттим,
Ўлим жаллоди келдию етиб бузди маконимни.

Муаззамхон ўзбек ва форс-тожик тилларида гўзал асарлар яратган шоирадир. Аммо унинг шеърлари адабиётшуносларимиз томонидан ҳалигача тўлиқ тўплаб, ўрганилмаган. Бу маънода мумтоз меросимизнинг заҳматкаш тадқиқотчиси Тўхтасин Жалоловнинг ушбу сўзларини келтириш жуда ўринлидир:

«У ёшлигидаёқ шеър ёза бошлаган эса-да, узоқ вақтгача уларни бировга кўрсатмай, «сир» сақлаб келган. Бироқ қоғозга туширилган бу мусибатномалар абадий «сир» бўлиб қололмаган, Музаяна Алавия 1916 йилда тошкентлик Санамхон ойим, деган фозила бир аёл Муаззамхоннинг 25 саҳифалик кўлёзма шеърларини нашр қилдириш ниятида Тошкентга олиб келган. Бу орада Санамхон ойим ўзининг эзгу ниятига етолмай вафот этган. Натижада Муаззамхонга яқин кишиларнинг Музайяна Алавияга ҳикоя қилишларига қараганда, шоиранинг 100 варақдан зиёдроқ бошқа бир шеърлар тўплами ҳам йўқолган. Музайяна Алавия бизга тақдим этган терма баёзидаги шеърлар эса... унинг содиқ мухлислари томонидан ёдгорлик тариқасида кўчирилган экан. Музайяна онаси Мўътабар Алавиядан Муаззамхон ҳақида эшитган ҳикояларини тасдиқловчи материал қидириб, 1931 йилда Жиззахга боради. Ана шунда Муаззамхонни билган аёллар билан танишиб, уларнинг ҳикояларини эшитади ва Сабоҳатхон номли аёлдан юқорида зикр этилган терма девонни олиб келади»¹

Муаззамхоннинг 65 ғазали етиб келган бўлиб, 53 таси нашр этилган. 51 ғазали ўзбек тилида, 2 ғазали тожик тилида ёзилган.

¹ Жалолов. Т. «Ўзбек шоирлари». 1- китоб, Ф.Фулом наш, Т. 1980,178-179 бетлар.

Шеърӣй меросининг қолган қисмини 1 мухаммас, 2 рубойӣ, 4 чистон ва 1 фард ташкил этади.

Шоира шеърларининг умумий ҳажми 1000 мисрага яқин.

Муаззамхон ғазаллари фармал-поэтик хусусиятларга қараб қуйидагича турларга ажратилди.

1. Оддий ғазаллар (а-а, б-а, в-а...): 53 та
2. Муашшах ғазаллар: 1 та
3. Назира ғазаллари: 5 та
4. Мусажжаъ ғазаллари: 6 та

Муаззамхон ғазаллари ғоя ва мавзу нуқтаи назаридан қуйидаги турларга ажратилди:

1. Ҳасбиҳол руҳида ёзилган ғазаллар
2. Диний -гасаввуфий руҳда ёзилган ғазаллар
3. Панд –насихат руҳида ёзилган ғазаллар
4. Анъанавий ишқ- муҳаббат мавзусида ёзилган ғазаллар.

Муаззамхон зуллисонайн шоира бўлиб, унинг 2 ғазали, 2 рубойиси ва 1 чистони тожик тилида ёзилган. Ғазалларида автобиографик руҳ устунлик қилади. Рубойилари ишқий мавзуда ёзилган. Шоиранинг чистонлари мажозий маънога ҳам эга бўлиб, унинг ижтимоий қарашларини ҳам акс эттиради.

ШОИРА ШЕЪРЛАРИНИНГ БАДИИЯТИ

Шоира Муаззамхоннинг шеърлари шакл ва мазмуннинг узвий бирлиги асосида мазмуннинг етакчилиги, шаклнинг гўзаллиги билан диққатни тортади. Муаззамхон шеърларини ўқир эканмиз, унинг шеърларида Нодири, Увайсий, Маҳзуна шеърларидек хотин-қизларга хос ҳазинлик, Жиззах музофоти шоирлари барчасининг услубига монандлик ва халқ оғзаки адабиётига яқинлик кўзга ташланади.

Шоиранинг «Хат» шеърида китобат санъати асосида юзага келтирилган қуйидагича мисралар мавжуд:

Зулфга «изғи» келтириб зулматга «зи» қилди рақам,
Фаҳму дониш ўргатиб машқим хуш имло қилди хат.

Авалло бу мисраларда «хат» сўзи икки маънога эга. Биринчи маъноси қизларнинг чеҳрасидаги тук, иккинчи маъноси эса ёзувдир. Энди «зулф», яъни «гажак» араб алифбосида, «зулмат» сўзи эса изғи билан ёзилади. Шоира ушбу мисрада бир йўла мумтоз поэтикадаги уч санъатни қўшиб ишлатиб юборган. Биринчиси - гажакдек қайрилиб ёзилувчи изғи ҳарфидан фойдаланишдан иборат «китобат», иккинчиси гажакнинг рангини қоп-қора зулматга ташбиҳ этишдан иборат таносиб санъати ҳамда хат сўзини икки маънода ишлатишдан иборат ийҳом (икки маъно). Аммо биз шеърдаги санъатларни таҳлил этиб, шоиранинг бадиий маҳоратига таҳсин ўқиш билан бирга, унинг қуйидаги мақтаъда айтган гапларига эътиборингизни тортмоқчимиз:

Сан Муаззам, ростларини хизматида бўл муқим,
Кимки кажрав бўлди охир дамда расво қилди хат.

Шоира Муаззамхон халқ тилида кўп ишлатилувчи оддий сўзлардан қофия учун фойдаланиб, бадиий мисралар яратади. Унинг ...шеъриятида бахт излаган, аммо унга муяссар бўлмаган меҳнаткаш аҳолининг орзу-умидлари, афсуси ўз аксини топади:

Тиш тушиб, сочинг оқариб дунё саргардонисан,
Даҳр айвони аро ўлтурмадинг бир дам тиниб.

Мақсади аъло яқосига қилиб илгим дароз,
Келмади илгимга матлабни яқоси йиртилиб.

Сақладим тамкин дўконида матои имтиёз.
Бўлмади нимжав баҳо қолди дўконим беркилиб.

Муаззамхон шеърларида жуда катта дард, оху фарёд ифода этилади:

Бистари фурқат аро ётубдурман,
Бемадору, бемадору, бемадор.

Ётадурман байтулаэхзоним аро,
Хору-зору, хор-зору, хор-зор.

Кўринадики, шоира Муаззамхоннинг шеъри фақат ижтимоий нуқтаи назардан аҳамиятга эга бўлиб қолмай, балки бадий нуқтаи назардан ҳам қимматга эгадир. Чунки, юқоридаги мисраларда мумтоз шоирларимиз томонидан жуда кам ишлатилган тақрир санъати ҳам мавжуддир. Бу санъат бўйича хоразмлик шоир Комил Хоразмий мисралар яратган эди:

Бўлса Комил қуллигинг доғи била,
Номдору, номдору, номдор.²

Бу кузатишлар шоира ижодининг XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларидаги илғор ғояли адабиёт билан мустаҳкам алоқада эканлигидан далолат беради. Шоиранинг шеърлари ўша даврдаги меҳнаткаш халқ ҳаётининг кўзгуси, бадий ифодасидир. Хусусан, шоиранинг лирик “мени” орқали халқ ҳаёти акс этирилган баъзи мисраларига кўз ташласак. Тарбиявий аҳамиятга эга бўлган мисралар орқали шоиранинг замондан хушёр бўлишга чақирувчи ўғитлари ҳам бадий тарзда акс этирилганлигининг гувоҳи бўламиз:

Ҳаддин ошиб сўзлама шайтон каби шуҳрат бўлиб,
Шуҳратинг офат бўлибон бошинга ёғдирди тош.

Бу замона одамига эътимоде қилмагин,
Фитна алар эл ичра гарчи бўлсанг кўзу қош.

Шоира Муаззамхон ҳаёти ва ижодини таҳлил этиш ўзбек мумтоз адабиёти учун алоҳида хусусият бўлган яна бир масалани ўртага ташлашга даъват этади. Маълумки, Зебунниссо, Нодира, Маҳзуна, Анбар Отиннинг ҳаётига фаол аралашганлар, ҳатто катта-катта шоирлар билан баҳслашиб келганлар.

² Комил. Девон, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент –1975й, 64-бет.

Бу ҳолат шоира Муаззамхон ҳаётида ҳам юз беради. Муаззамхоннинг набираси Назиржон Баракаев куйидагиларни айтган эди: Бир кун маърақада Муаззамхон шоир Назрий билан мушоира қилиб қолади Шунда Муаззамхон устун келади. Халқ орасида аёл шоирадан енгилган Назрий уятга чидай олмай, беодоб сўзлар ишлатиб шеър айтади. Назрийнинг беодоб сўзларидан кейин Муаззамхон айтган куйидаги икки мисра танбеҳи яъни:

Сад дона садаф зояд гавҳар дам намезанад,
Як дона тухум зояд мурғ фарёд мезанад.

Байтнинг мазмуни: «садаф ўз бағридан юзлаб гавҳар чиқаради-ю, бир оғиз ҳам гапирмайди. Товуқ эса бир дона тухум туғади-ю, жаҳонга жар солади» тарзидадир.

Шундан сўнг Муаззамхон мушоирани тўхтатади.¹

Шоира Муаззамхон ўзбек ва тожик тилларида бир хил бадий юксакликда шеърлар ёза олар эди. Шоиранинг Нарзийга қарата айтган куйидаги мисралари ўзининг чуқур моҳиятидан ташқари, шоиранинг тожик тилида шеър битиш камолотидан ҳам дарак беради. Мазкур байтнинг мазмуни шундай: “Сен ўз хуснинга ақида қиласан, ошиқликнинг каддини билмайсан, илоҳо сен ҳам мендек ошиқ бўл. Сўнгра менинг қадримга етасан”.

Фурури ҳусн дори қадри ошиқро намедони,
Илоҳи мисли ман ошиқ шаву то қадри ман дони.

Шоира Муаззамхоннинг шеърятини мавзу нуқтаи назардан юқорида айтилганидек, автобиографик, ижтимоий-фалсафий, дидатик-тарбиявий шеърларга ажратиш мумкин.

Бунинг ўзи ҳам шоира бадий ижодининг муҳим қимматга эга эканлигидан далолат беради. Масалан, шоиранинг куйидаги байтида мушфиқ онанинг фарзандлари тақдири учун қайғуриши юксак бадийлик билан баён этилган. “Муаззамхон, фарзандларининг бахтли бўлсалар, шу сен учун катта давлат, сен эса умрингни оҳ-воҳ билан бекорга ўткарма”

На давлатдур, Муаззам, бўлса фарзандинг саодатлик,
Абас ўткарма умринг сен беҳуда оҳу-воҳ бирлан.

¹ Афсуски, биз бу мушоиранинг тарихини Муаззамхоннинг набираси, шоир Назиржон Баракаевдан эшитиб, ёзиб олган бўлсак-да, аммо мушоирада айтилган шеърини сатрларни топишга муяссар бўлмаганмиз.

Шоира Муаззамхон ўз шеърларида фалсафий мушоҳадаларга кенг ўрин беради:

Барча аъзодур раъият юрса исён йўлига,
Таъзир айлаб яхши йўлидин қил хабардор, эй кўнгул.

Барча аъзо шоҳисан, ўлтур адолат тахтига,
Бўлмагайсан ҳашр аро шармандаи зор, эй кўнгул.

Бу сатрларда ўзбек халқининг “Етти ўлчаб бир кес”, деган ҳикматли таъбири ишлатилиб юборилганки, маъно жиҳатидан баркамол бу мисралар ирсоли масални ҳам ташкил этади.

Шоиранинг ҳазажи мусаммани солим баҳрида ёзилган ушбу байтида реал ҳаётгий фикрлар баён этилган:

Мисоли най санинг ҳажрингда афғон йиғладим ҳар шаб,
Нечук иқбол экандурким ҳосил бўлмади, матлаб.

Шоира Муаззамхон оддий мусиқа асбобидан жиддий ижтимоий фикрлар баён этиш учун фойдаланган. Муаззамхон ижтимоий зулмга қарши очиқ гапира олмайди (очиқ гапириши ҳам мумкин эмас эди!). Шунинг учун ҳам шоира рамзий образлардан фойдаланиб, халқнинг юксак фарёдини шундай баён этади:

Тамизу ақлу идрок бу учов мандан юз ўгурди,
Кетиб борур учовлон бир-бирини кўлини ушлаб.

Кўнгул асрорини ҳар дўст олдида баён этсаким,
Писанд этмай деди: “Кўп сўзлама, беҳудадур бу гап¹”

Накҳати кўйинг Хўтан дашти аро қилса гузар,
Нофасин ерга уриб ваҳший ғизолон қилди рақс²

Шоиранинг шу шеърдан яна бир байтни кўздан кечирайлик:

Дурри дандонинг кўриб гавҳар ўзин кам айлади,
Кўриб они баҳр аро луълу маржон қилди рақс.

Муболоғанинг юқори тури ҳисобланувчи *гулув* санъатида яратилган бу байтнинг мазмуни қуйидагича: “Сенинг дурдек

¹ Жалолов Т. Ўзбек шоирлари. Т. Ғ.Фулум номидаги Адабиёт ва санъат наш. 1980, 193-б

² Ўша асар. 185-б

тишларингни кўриб ҳатто гавҳар ҳам тавба қилди. Бугина эмас, денгиз остидаги дуру маржонлар севинишиб рақс айлади”

Шоира Муаззамхоннинг ушбу байтида *ғулувдан* ташқари, мумтоз поэтикасида *мусалсалташбиҳ*, яъни кетма-кет ўхшатишлар ишлатилган. Бу байтларнинг ўзидаёқ Муаззамхон ҳар томонлама етук ва баркамол шоира бўлганлигидан далолат беради.

Маълумки, XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларида бутун ўзбек халқи бошига хусусан, Жиззах воҳасида яшовчи халқлар бошига оғир кунлар тушган эди. Адолатсизликка қарши бош кўтарган бу воҳа аҳолисини мустабид чоризм ҳукумати чўлу саҳроларга ҳайдаб, уларни сарсон-саргардон бўлишга мажбур қилган эди. Шоира Муаззамхоннинг мана бу байтида юрак-бағри лахта-лахта қонга тўлган ўзбек деҳқонлари, ғаллакорлари, чорвадорлари, хунарманд касибларининг аламли фарёди акс эттирилган:

Фунча янглиғ қон ютуб туттим ниҳон ҳоли дилим,
Ханжари ғам бағрини чок айлаб изҳор айламиш.

Бу мисралар мумтоз адабиётининг ташбиҳи-махифи, яъни яширин ўхшатиш услубида ёзилган. Шоира халқ бошига тушган кулфатларни очиқча айтиш имконига эга бўлмаганидан ушбу санъатдан фойдаланган. Унда шоира демоқчики, «бутун ғаму аламларни чексак-да, сиримизни гунчадек ниҳон тутар эдик, аммо бағримизга пичоқ уриб, очиқча гапиришга мажбур этдилар». Дарҳақиқат, бу сатрлар Жиззах вилоятида жабр-зулмдан сабр косаси тўлган халқнинг дилидаги гаплар жуда ҳам усталик билан ифода этилган қалб садосига ўхшайди. Жиззах музофотидаги адабий ҳаракатда давр воқеаларига муносабат алоҳида кўзга ташланади.

Шоира Муаззамхон ижоди мисолида Жиззах шоиралари ижодида яна бир хусусиятини таъкидлаб кўрсатишга тўғри келади. Жиззах адабий ҳаракатида чистон (чи аст он – бу нима?) деб сарлавҳаланувчи жанрларда ҳам асарлар яратилган:

Бу на лўъбатедур, эй Zufунун,
Бўйни эгри, қомати эрмиш забун.
Махвашлар лаълин ўпган чоғида
Нола айлар хоҳи кундуз, хоҳи тун.

(чанқовуз)

Ўзбек халқининг миллий чолғу асбобларидан бири чанқовуз жуда усталлик билан шоира Муаззамхон чистонида ўзининг бадиий ифодасини топган. Ёки мумтоз поэзиямизда мажози мурсал деб аталувчи санъатда яратилган мазкур чистонга эътибор берайлик:

Чикмиш сўйи само,
Емиши боди сабо,
Риштаи жонини мазбуд,
Ушласанг бергай садо.

(варрак)

Бунда шоира Муаззамхон ўзбек болаларининг баҳор пайтларида учирадиган “варрак” ёки “шоҳлик” ўйинига таъбир берган. Чистоннинг мазмуни: шамол билан овқатланиб осмонга кўтарилади, жонининг ипидан қаттиқроқ тортсанг товуш чиқаради”

ЗуллISONАЙН Муаззамхоннинг тожик тилида ёзилган чистонлари ҳам санъаткорлик билан яратилган. Масалан, маккажўхори ҳақидаги тожикча чистонини кўрайлик:

Жомаи бешумор дорад он,
Мўй жўлидан басар дорад он.
Бедахан -
Дорад аз по сараш дандон.

(маккажўхори)

Ёки:

Бу на лўъбатидур, юзи қаро –
Қорни тўйганда қиладур ғар-ғара.

(чойдуш)

Шоира доимо Шарқ мумтоз асарларини чуқур мутолаа қилади. Дарвоқе, бу ўринда Муаззамхон ижодида сезиларли из қолдирганлигини яна бир бор таъкидлаш лозим, деб ўйлаймиз. Фикримизнинг далили учун қуйидаги байтни келтирамиз:

Кипригим жорўб этибон айласам фаррошлик,
Хокруби остонанг лаъли маржондин лазиз.

Байтнинг мазмуни: “Кипригим доналаридан супурги боғлаб сенинг даргоҳинг остонасида фаррошлик қилсам, остонангдан кўтарилган чанг киприқларимга лаълу маржондан лазиз туюлади”. Бу санъат мумтоз адабиётда муболағанинг юқори тури игроқ, деб аталади. Ўзидан-ўзи маълумки шоира Алишер

Навоийнинг “Фарҳод ва Ширин” достонидаги Ширин тилидан ёзилган номага назира боғлаган:

Тикан кирса кафтингга кинасидин,
Чикорсам эрди киприк игнасидин...

Шоира Муаззамхоннинг Алишер Навоий анъаналари ижодий давом эттириб, ғоявий-бадий мукамал байтлар битганини куйидаги мисраларда ҳам яққол кўриш мумкин:

Фалакнинг жабридиндур кўнглима озор ҳар соат,
Жароҳатлик кўнгулга сончилар кўп хор ҳар соат,
Жамолинг орзусида қизил гул олдига борсам,
Тегар ҳар хоридин кўнглумга озор ҳар соат.

Кўриниб турибдики, шоира Муаззамхон буюк шоир айтган гапларнинг оддий кўчирувчиси эмас, балки унинг фикрларини ижодий давом эттирган моҳир шоирадир. Алишер Навоийнинг лирик мавзуда ёзилган “Айлади” радифли шеърида:

Оҳким, номехрибоним азми бедод айлади,
Бир йўли меҳри вафо расмини барбод айлади.

Шоира Муаззамхон шу радиф, шу вазн асосида бундай мисралар битади:

Холи зоримни бориб гулзора изҳор айласам,
Кўзидин шабнам тўкиб рухсорингни қон айлади...
Лоладин ибрат олиб доғинг ниҳон тут, бўл хомуш,
Оғзин очиб кулгани доғин намоён айлади.

Юқоридаги мисралар мазмунида замона нобоплигидан жабр чеккан меҳнаткаш аҳолининг ҳаёти, юрак фиғони бадий акс эттирилган. Бундан ташқари, бу мисраларда **таносиб** санъати ҳам мавжуддир.

Эй сабо, жоним ҳалокин айла жонимга арз,
Ҳоли зорим қилғайсан албатта султонимга арз...
Ҳажри даштида шаҳиди Карбало бўлғоними,
Айлаёлмасман бориб дарёйи уммонимга арз.

Бу мисралар кучли ижтимоий аҳамият касб этишдан ташқари, поэтик нуқтаи назардан ҳам ўрганишга арзирлидир. Шоира географик нуқтаи назардан Карбалога ўхшаб кетувчи чўллардаги азобли ҳаётини ўз шеърларида умумлаштириб беради. Бу услуб мумтоз адабиётда талмеҳ санъати, деб

юритилади. Талмех санъати, деб ҳаётий ёки афсонавий ривоятлардан фойдаланиб, фикрни бадиий акс эттиришга айтилади.

Шоира Муаззамхон қаламига мансуб ушбу мисралар тарихий асосга ҳам эгадир. 1916 йилда, кутурган Николай ҳукумати даврида Жиззах музофоти халқлари бошига оғир кунлар тушди. Чор ҳукумати адолатсизликка қарши бош кўтарган аҳолини қирди, Жиззах даштларига қувди. Ана шундай ғам –аламга учраган аҳоли орасида кекса ва мажолсиз шоира Муаззамхон ҳам бор эди. Муаззамхон фарзандларининг гувоҳлик беришича 83 яшар шоирани аравага солиб, Учтепа чўлига олиб боришади. Шу туфайли азоб-уқубатга гирифтор бўлган аҳолига ибрат бўларли ўз ҳаётини, юқоридаги ривоятда айтилганидек, Қарбало чўлида қийналган кишилар турмушига ўхшатиши табиий бир ҳол эди.

Шоиранинг ҳаёти ва ижодий йўли билан танишар эканмиз, Муаззамхон ҳар қанча машаққатли ҳаёт кечирмасин, доимо ижод билан нафас олганлигига амин бўламиз. Шоира кўпгина аёлларнинг саводхон бўлишига, кўлига қалам олиб ижод билан шуғулланишига раҳнамо бўлган. Буни шоиранинг биографиясини ва унинг меросини чуқурроқ ўрганиш жараёнида янада ёрқинроқ ҳис этиш мумкин. Муаззамхон чиндан ҳам мумтоз Шарқ шеърятининг билимдони, уни мукамал ўзлаштирган таланти шоирадир. У Жиззахнинг ўзида адабиётни, шеърятни ёқтирган оқила, доно, шоиртабиат аёллар даврасини уюштириб, уни бошқариб турган, мушоиралар, айтишувлар, баҳслар уюштирган. Шоира Муаззамхон шогирдлари ва ўзининг ҳамқалам дўстлари (дугоналари) бўлмиш Шарофат она, Саодат буви, Саида сўфи, Розия бахши, Салима сўфи, Қурбоной отин, Улуғ кампир, Ўғилой отин, Роҳатой она, Ҳожалой халфа, Пошшахон, Қурвоной отин, Мўътабар она (шоиранинг қизи) ва бошқа саводхон аёлларни ўз бағрига олади, уларга раҳнамолик қилди. Бирин – кетин фарзандларидан жудо бўлган Муаззамхон фарзанд доғида куйиб, айрилиқ изтиробини тортади. Умрининг сўнги даврларида кўр ва шал бўлиб қолишига сабаб бўлади. Сўнги шеърларини Қурвоной отин ёзиб олади. Кўлёма узок вақт Баҳри отин уйда сақланади. Афсуски, кўлёмани топиш имкони бўлмади. Шоира Муаззамхон Мирсаид қизи 1917 йил ёз ойларида 84 ёшида вафот этади. Қабри Жиззах шаҳридаги Хўжамазор қабристонидадир.

XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларида яшаб ижод этган, ўзидан бой бадиий мерос қолдирган зукко шоира Муаззамхон ижодини алоҳида ўрганиш ва у яратган асрларини яратган мукамал ҳолда нашр этиш муҳим аҳамиятга эгадир.

* * *

НАВОИЙГА ИЗДОШЛИК

XIX асрнинг иккинчи ярми XX аср бошларида яшаб ижод этган Жиззах воҳаси шоирлари меросида ҳам Алишер Навоий адабий мактабининг таъсири кўзга яққол ташланади. Чунончи Махмур Коризий, Муаззамхон, Убайдулла Аламкаш, Маҳвий, Инъомхон Маҳжур, Муҳаммад Ризо кабилар ижодида буюк Навоий анаъналарини давом эттирганлигини кўрамиз. Масалан, шоир Абдулкарим Махмур Коризий «Кел, эй соқий, майи гулфони келтир» мисраси билан бошланган соқийномасида машхур Озарбайжон шоири Низомий ганжавий, гўзал лирика устаси Хисрав Дехлавий, форс-тожик адабиётининг отахони Абдурахмон Жомий ва ўзбек мумтоз адабиётининг чўққиси Алишер Навоийни хурмат билан тилга олади, уларга устоз ижодкорлар сифатида юксак баҳо бериб, таъзим қилади:

Гули маъни териб бўлди Низомий,
Бири Хисрав ўлди, бириси Жомий
Навоийдек чаманнинг булбулин кўр,
Келиб туркий маъни лаззатин сўр.

Шундан сўнг Махмур Коризий сўз гулшанига кириб ранг-баранг гуллардан узишни, уларга эргашажагини ифтихор билан сўзлайди:

Тотиб ҳар қатрасин мен ҳам алардек,
Кириб сўз бешасига шери нардек.

Зотан, Навоийдан сўнг яшаган шоирлар буюк сўз устасига эргашиш, ундан ўрганиш ва интилишни ўзлари учун фахр деб билганлар.

Шу жиҳатдан Жиззах музофоти шоирлари ғазаллари, рубоийлари, китъа ва соқийномаларида ҳам Навоий ижодининг таъсири яққол сезилиб туради. Жиззах адабий ҳаракатида етакчи ўрин тутган Убайдулла Ислом ўғли Аламкаш ҳам севги мавзусини ёритишда Навоий изидан борган, унинг ғазалларида олға сурилган ғоя ва фикрлардан ижодий фойдаланган ва уларни ривожлантирган. Масалан Навоий:

Эй навбахори оразинг субҳига жонпарвар ҳаво,
Андин гулу булбул топиб юз барг била минг наво.

Аламкаш:

Навбахори оразинг соҳимда булбул бирла гул,
Ким топиб юз барги ҳусни бирла минг турлик наво.

Бу ерда Аламкаш ёр суратини чизишда Навоий қўллаган сўзлардан фодаланган.

Шоир Аламкаш ҳам ўз ғазалларининг бирида Навоий рубойсидаги фикрдан ижодий фойдаланган. Маълумки, севги, муҳаббат мавзусидаги ғазаллар Навоий ижодида катта ўрин тугади.

Жиззах музофоти шоирлари ҳам севги мавзусини улуғ устозлари сингари кенг ва чуқур, жамият ҳаёти билан боғлиқ ҳолда тасвир этадилар. Талантли шоира Муаззамхон ғазаларида бундай таъсир жилоланиб туради:

Агар Навоий:

Дамо-дамо заъфим андиндулки, мужгонинг хаёлидин,
Жароҳатлиғ кўнглинга санчилур бир хор ҳар соат.
деб ёр севгиси юрагига озор беришни, хижронда ёр хаёли билан қийналишини баён этса, Муаззамхон:

Жамолинг орзусида қизил гул олдиға борсам,
Тегар ҳар хордин кўнглимга юз озор ҳар соат...

дейди. Бу ерда хижрон келтирган азоб Навоий «Кўнгилга санчилур бир хор ҳар соат» деса, Муаззамхон ҳам «Тегар ҳар хордин кўнглимга юз озор ҳар соат» деб ифодалайди. Жиззах музофоти шоирлари улуғ Навоий йўлидан борганлар. Унинг шеърлари катта умумлашмалар, хулосалар бериш, даврига муносабатни акс эттириш маҳоратидан баҳраманд бўлганлар. Масалан, Навоийнинг «Меҳрдан дерменки...» деб бошланувчи ғазалида буни яққол кўрамаиз.

Меҳрдан дерманки бўлсам доим ул ойим била,
Найлайинким чарх эврулмас менинг райим била.

Бу тушунча шоира Муаззамхон ижодида ҳам мавжуд.

Ҳеч кимнинг мақсадига юрмади даври фалак,
Одатидур гардиш айлаб фиткорларни изламак.

дейди шоир. Шоира Навоий фикрларини ўз замонаси шароити билан боғлаб уни янада аниқ изоҳлайди. У ўзи яшаган замона кўпчиликка бахтсизлик, кулфат келтирганлигини, одамлар дилидаги эзгу мудаоларига эриша олмасликларини афсус билан таъкидлайди.

Алишер Навоийнинг «Эй сабо, ҳолим бориб сарви хиромонимга айт» мисраси билан бошланувчи ғазал таъсирида

шоира Муаззамхон томонидан яратилган куйидаги мисраларни карайлик:

Эй сабо, жоним ҳолокин айла жонимга арз,
Ҳоли зорим қилғайсан албатта султонимга арз...
Ҳажри даштида шаҳиди Карбало бўлгоними,
Аллаёлмасман бориб дарёи уммонимга арз.

Жиззах воҳаси шоирлари Навоий қўллаган усуллардан бадиий воситалардан ҳам унумли фойдаланганлар. Буни яратилаётган поэтик образ хусусиятларида, уларнинг ички ва ташқи дунёси ҳамда қиёфасини бутун бир портретини яратиш усулларида ҳам кўриш мумкин. Масалан: Навоий «Себекидур образим.»деб бошланувчи ғазалида ўз юзини олмага, қонли ёш билан бўялган жойларини олманинг қизил жойларига ўхшатади. Хижрон азобини бадиий тасвирлайди:

Себекидур оразим ранг биров хижронидин,
Олмадек бўлмиш қизил ҳар ёни ашким қонидин.

Махмур Коризий эса Навоий йўлидан бориб шундай ёзади:

Тилим-тилим юрагим бўлди тиғи хижронидин,
Ариқ-ариқ бўлиб ҳар ён тўлиб оқди қонидин.

Кўриниб турибдики, шоир Махмур Коризий ҳам Навоий қўллаган ўхшатиш ва сифатларни қўллаган. Улар воситасида кўзда тутилган мақсадларини очган.

Навоийга издош бўлган Муаззамхон, Махмур Коризий, Аламкаш ва бошқа Жиззах музофоти шоирлари ҳам қарилик гашти ва ёшлик фасли ҳақида шеърлар яратган. Уларда фалсафий фикрларнинг бир-бирига яқинлиги сезилади. Бутун ўзбек мумтоз адабиётида бўлгани сингари Жиззах музофоти адабий ҳаракатида ҳам улуғ мутафакир шоир Алишер Навоийнинг таъсири кучли бўлгандир.

* * *

ДИЛЛАР ИЗҲОРИ

Шоира Муаззамхон лирикасида дарду фиғон, рухий тушқунлик, изтироб аламлари туғён уради. Шогирд ижодидаги маъюсликни турмуш тарзидан излаш керак. Жиззахга келин бўлиб тушган Муаззамхон ўзга юртда мусофир бўлиб, қариндош уруғлари дийдорига соғинч билан ўкинади. Айниқса, эри Эшонхон акаси Абдурасулхоннинг вафот этиши муносабати билан, унинг 18 ёшли хотини Рисолатхонга уйланишидан шоира қаттиқ изтироб чекади. Бунинг устига барча фарзанлари бирин-кетин вафот этиши туфайли бир умр фарзанд доғида фиғон чекади. Замондан яхшилик кўрмаган шоира ҳасратларини шеърларига кўчиради:

Шоира шеърларидан ана шу жиҳатларини чуқур таҳлил қилиш, қалб дафтарининг сирли саҳифаларини, ички дардини ёритиб бериш лозим бўлади.

Абдуқодир Ҳайитметов,

Филология фанлари доктори, профессор,
ЎЗРда хизмат кўрсатган фан арбоби,
Абу Райҳон Беруний номидаги
Давлат мукофоти лауреати.

* * *

Шоира Муаззамхоннинг онаси Қамбархон Хўжандий тахаллуси билан ижод қилган, тахминан 1810/1820 туғилиб, 1876/1880 йилларда вафот этади. Шоира 68 йил яшаган. Қамбархон Хўжанднинг Чоршанба гузаридagi Масжиди сурх маҳалласида яшаган. Шоиранинг 49 та шеъри бизгача етиб келган бўлиб, улар жами 800 мисрани ташкил этади.

Шоира ўзбек ва тожик тилида барабар ижод қилган, унинг ижоди XIX асрнинг ўрталарида тараққий этган ўзбек ва тожик адабиётининг умумий йўналишларига ҳамоҳангдир. Қамбархон шеърларининг кўпчилиги қисми газаллардир.

«Қамбархон ижодиёти оилавий адабий муҳитининг марказида туради. Унинг шеърларида ранг-баранг мавзу ва образлар фикрлаш аънаналари қизлари Муаззамхон ва Муаттархон ижодларида ўз ифодасини топа боради. Зулвисонайлик хусусияти она ва бола шоираларнинг ҳар бирига хос хусусият эди. Қамбархоннинг кичик қизи шоира

Муаттархон тахминан 1835-1840 йилларда дунёга келган. У бир неча йил Жиззахда, опаси Муаззамхоннинг олдида яшаган, умрининг охирларида Пискент шаҳрида ва Хўжандда истикомат қилиб, 90 йилдан ортиқроқ умр кўрган». Ҳозирча она-бола шоиралар Қамбархон, Муаззамхон, Муаттархонларнинг ижодида асосий манба ҳисобланиб келинаётган «Мажмуаи се шоираи Хўжанд» («Хўжандлик уч шоира мажмуаси») кўлёмаси бўлиб Муаттархон томонидан тузилган.

Шоира Қамбархоннинг шеърлари орасида «Кўрмадим ҳаргиз» радифли ғазали замона иллатларини фош этиш, адолатсизликни қоралаш руҳи кучли оҳангдорлик олгани билан ажралиб туради.

Вафоси йўқ бу дунёдин фароғат кўрмадим ҳаргиз,
Ғаму мотам аро умрум, ҳаловат кўрмадим ҳаргиз.

Ғазалнинг матлаъаси инсон руҳий кечинмаларидаги зиддиятли қарашларни ифодалаш билан бошланади. Бу ғазалда ҳам «дунё» сўзи мухаммас «фалак» тушунчаси ифодаланган мазунни берган. Яъни, «дунё» тушунчаси шоира яшаётган давр, замон, жамият образи умумлашади. Дунё инсондаги эркин тўйғу юзага чиқиши учун қаршилик кўрсатувчи куч тимсолига айланган. Дунё вафосиз, шу сабабли инсон фароғатда яшай олмайди. Унда ғам ва мотам берувчи зулмлар кўпки, бу эса инсон ҳаловатда яшаши учун монелик қилади. Ёки шоира юқоридаги фикрни янада ҳаётийроқ қилиб ифодалашга эришади:

Жаҳоннинг бутлари золим, ситамкор бевафо, бадхў,
Ҳамеша арзу дод айлаб, адолат кўрмадим ҳаргиз.

Ҳар бир давр шоирлари ижодида замонадан шикоят руҳи уларнинг ўз замонасига бўлган муносабати белгисидир. Шоира Қамбархон бир тожикча ғазалида юқоридаги фикрларни мантиқан давом эттириб: «Доим бўлмишам хуни жигар» деб нола чекади. Бунинг боисини инсон қадрига етмаган «ёри золим» нинг ҳиссиз, туйғусиз, яъни беҳабарлиги билан ифодалаган бўлса, қуйидаги байтларда эса шоиранинг даврдан шикояти янада кучли аланга олади:

Ба олам аз ҳама ғамҳо фироқи бекаси мушқил,
Зи фикри зиндаги ин жо фироқи бекаси мушқил.

Асири фурқати ёро, ҳафифу зори бемаро,
Ба ҳар ғамҳо гирифторо, фироқи бекаси мушқил.

Хўжанди кун шикебои, ба меҳнатҳои дунёи,
Дар ин водий танҳои фироқи бекаси мушқил.¹

Таржимаси:

Бу оламда ҳама ғамдан кимсасизлик ғами мушқул,
Бу оламда яшашдан ҳам кимсасизлик ғами мушқул.

Ёр айрилиғига асирлик, бемор зоридаги шиддат,
Барча ғамга гирифторликдан ҳам кимсасизлик ғами мушқул.

Хўжандий, айлагил, тоқат, ошиб ҳаддан борур меҳнат,
Бу танҳолик водийсида кимсасизлик ғами мушқул.

Эргашали Шодиев.

Филология фанлари доктори, профессор

* * *

Тақдир Муаззамхонга нисбатан саҳийлик билан бирга шафқатсизлик ҳам қилди, ундан ҳеч бир мусибатни дариф тутмади: аввало унинг бахтини иккига тақсим этиб, ярмини кундошига тортиқ қилди; кексайган чоғида бир йўла тўрт фарзандини ўлимнинг беомон чанғалига тутқазди. Ўлган болалари эса Муаззамхоннинг ўз тили билан айтганда, «Ҳама наврас, ҳама навхат, ажойиб олиму комил» эдилар. Шу тариқа боёқиш қариганида болу паридан айрилиб, ғам лашқарининг шиддатли ҳужумига нишон бўлади, 50 йилдан зиёд яшаган Жиззах шаҳрида ўзини ғариб, танҳо, мусофир ҳис этади.

Мана шу даврнинг алам ангез, қора қайғулари шоиранинг «На тил бирлан баён айлай?», «Ғариблик юртида», «Дўстлар доғи жудолик», «Ёронлар, шаҳрингизга бир ғарибман», «Дўстлар, мен найлайин?» каби ғазалларида жуда порлоқ ифода этилган. Мана, шу шеърлардан айрим байтлар:

На тил бирлан баён айлай мен ул рози ниҳонимни?

Ғариблик ўти кўйдирди тамоми устухонимни.

Боламнинг соясида ўлтурурман деб ватан туттум,

Ўлум жаллоди келди-ю, тепиб бузди маконимни.

(«На тил билан баён айлай?» шеърдан)

Ҳама фарзандларим шаҳри адамдин манзил олдилар,

¹ Шодиев Э. Шоирҳои тоинкилоби Хўжанд. Душанбе; Нашриёти Ирфон, 1986, 24-25 б.

Қолиб ёлғуз бошим бу водийда ҳайрон бўлиб қолдим.
Ҳама нарвас, ҳама навхат ажойиб олиму комил,
Аларнинг фурқатида куйдиму бирён бўлиб қолдим.
Муаззам, сўзларинг гумномликнинг дафтаридиндур.
Ки андин шаммае овроқ уза дoston этиб қолдим.

(«Ғариблик юртида» шеърдан)

Шоира Муаззамхоннинг «Дилбаримни ёд қилсам...» деб бошаланадиган ғазали ишқ-муҳаббат мавзуида бўлиб, бадий жихатдан баркамол бир асардир. Шоира дилбарини кўриш, унинг оғушида ором топиш эмас, уни ёдлашнинг ўзиёқ пок қалбларга тоза ҳисларни тўғёнга келтиради, демоқчи бўлади. Ёр ҳақида ўйлаганда ошиқ қалбида рўй берадиган ҳаяжонлар, лаззатли изтироблар ҳақида оз-мунча ёзилмаган, лекин ҳеч бир шоир бу руҳий ҳолатни Муаззамхондек порлоқ, жонли қилиб тасвир эта билмаган:

Дилбаримни ёд қилсам тандаги жон қилди рақс,
Маъшуқамни шавқи бирла балки имон қилди рақс.

Дафтари хуснинг ўқиб гулзор аро қилсам гузар.
Тўти-ю, кумри-ю, булбул ҳам гулистон қилди рақс.

Ногаҳон боди сабо васфи қадинг шарҳ айласа,
Тоқат этмай, тебраниб, сарви хиромон қилди рақс...

Бу равшан тасвир инсоннинг ички оламига хос руҳий маънавий ҳолат моддий борлиққа айланиб, биз уни баралла мушоҳада қиламиз. Бу қудратли қаламнинг маҳсулидир.

Муаззамхон болалари вафотидан кейин ўзини танҳо ғариб, олам ҳеч бир нишон қолдирмаган ўқсиз аёл ҳис этар:

Муаззам, бир қаландарман, жаҳонда ҳеч нишоним йўқ,
Нишон деб сафҳага чектим рақам назми равонимни,

деб шеърларини келажак авлодларга нишон бўлишини орзу қиларди: аламдийда шоиранинг бу эзгу нияти рўёбга чикди, унинг ажойиб ғазаллари янги авлодлар учун абадий ёдгор бўлиб қолди.

Тўхтасин Жалолов,

(Ўзбек шоиралари, Т. Ғ. Фулом номидаги
Адабиёт ва санъат наш., 1980, 180- 183 бетлар)

* * *

Муаззамхон оиласининг ўзи сўз санъаткорлари оиласи эди. Унинг онаси Қамбархон ўзининг халқчил шеърларини Хўжандий тахаллуси билан ёзиб шуҳрат қозониганлигини юқорида айтиб ўтган эдик. Муаззамхоннинг синглиси Муаттар ҳам онаси билан бир пайтда шеър даргоҳига кириб келди. Шу жўшқин назмият оила муҳити Муаззамдаги адабиётга бўлган муҳаббатнинг ўсишида, ижод салоҳиятининг камолга етишида замин бўлиб, хизмат қилди. Бу муҳитда улар бир-бирларини юксак шеърятга даъват этиб борар эди. Она – Қамбархон Хўжандий ҳар жиҳатдан уларга устозлик қилар эди.

Қамбархон шеърлари ғазал ва мухаммаслардан ташкил топган бўлиб, XIX асрнинг ўрталарида тараққий этган ўзбек ва тожик адабиётининг умумий йўналишига ҳамоҳангдир. Уларда дунёвий муҳаббат, табиат мўъжизаларидан завқланиш марказий ўринни эгаллайди. Шоира шеърларида бир умр ичкарида қолиб келган, замон шавқатсизлигининг ҳамма заҳматларини бошидан кечирган аёлларнинг гоҳо сўنيк, гоҳо ғалаёнкор қалб туйғулари ўз ифодасини топган.

Шоира ҳаёт ва табиатнинг рангин эзгуликларига хайрхоҳлик билан боқади:

Ман муборак боғи ичра бир гули сарбарги тар,
Кўрдим анда очилибдур гунчаи лаъли шакар.

Лекин ана шу табиат инъоми шоирага ҳама вақт ҳам завқ бера олган эмас. Зотан, у афсусланиш билан:

Заҳмати беҳад чекиб, ҳажру тағофуллар кўриб,
Умрим ўтти, во дариғо, ёри золим беҳабар, -

деб ёзган эди. Шоира ниҳоятда мураккаб замонда яшаб ижод этди. Шунинг учун у «соз иши фусундан иборат» жаҳонни «ҳасратхона» деб айтишгача етиб борди. Шоиранинг «Кўрмадим ҳаргиз» радифли ғазалида замона иллатларидан шикоят, адолатсизликдан нолиш оҳанглари баралла ифодаланади:

Жоҳоннинг бутлари золим, ситамкор, бевафо, бадхў,
Ҳамиша арзи дод айлаб, адолат кўрмадим ҳаргиз.
Холайиқ офати бирла юрдим сарфи умр айлаб
Ҳар иш бирла бу жонлардин рафот кўрмадим ҳаргиз.

Шахс эрки, инсон қадр-қиммати учун кураш Қамбархон Хўжандий ижодида ўзига хос ифодасини топган. Қамбархон Хўжандийнинг кичик қизи Муаттар (1838-1840 йилларга

туғилган) ҳам онаси ва опаси Муаззам изидан бориб шеърятда ўз овози танилган шоирадир.

Биз юқорида қайд этиб ўтган Муаззамхон шеърлари жамланган кўлёмза баёзда ва Э. Шодиев томонидан аниқланган Муаттар баёзида шоирнинг шеърлари жамланганлигини қайд этиб ўтган эдик. Шоира кўп асрлик адабиётмиз анъаналар амал қилиб ўз ғазалларини ўзбек ва тожик тиллари ёзди. Муаттарнинг ҳаёти ҳам ўз даври меҳнат аҳлининг турмуши каби оғир кечди. У шеърларидан бирида бу ҳолни очиқ баён этиб:

Худовандо, ба маъюси диламро мубтало кардй.

Ниҳоли қоматам аз бори меҳнат ҳам, дуто карди.

Мазмуни:

Эй худо, менинг кўнглимни маъюсликларга мубтало

килдинг,

Қоматим ниҳолини меҳнат юки остида эгиб юбординг,

деб ёзган эди. (Шодиев. Э. «Хўжанд шоиралари ва ўзбек адабиёти», 13-бет.) Муаттар маълум бир вақт Жиззахга бориб опаси Муаззам билан бирга туради. Шоиранинг Пискентда кечирган кунлари ҳақида ҳам маълумотлар бор.

* * *

Муаззамхоннинг ҳаёт йўли Самар Бону тақдирига жуда яқиндир. Муаззам шеърларида «умр бўйи маърифат умидида» бўлиб, мақсадига етиша олмагач, ғам билан «ҳамхона бўлган» шахснинг зиддиятли ҳолатларининг ифодаси ҳам учрайди. Лекин бу ҳол шоиранинг бутун ижоди учун характерли эмас. Муаззамхон инсон қадр-қимматининг ерга урилишини қаттиқ қоралайди. «Қисмат» деб аталган илоҳий ҳадянинг беқарорлигидан шикоят қилади. Шоиранинг даслабки қарашлада шахсий ҳиссиётларигина бўлиб кўринган бу майллар давр адабиётидаги прогрессив қарашлар билан уйғунлашиб кетади. Шоиранинг ёзишича, «фалак унга чексиз жафони инъом қилган»

Ҳеч кимни мақсадига юрмади даври фалак,
Одатидур гардиш айлаб фитналарни изламак.¹

¹ Муаззам, Баёз, Бу кўлёмза баёзнинг фотокопияси Алишер Навоий номидаги Адабиёт музейи фондида 817 инвентарь номерда сақланади, варақ 53.

Муаззамхон юксак мақсадларга интилиб, орзулар тўлкинига фарқ бўлади, лекин ўша даврда бундай орзуларнинг рўёбга чиқиши мумкин эмас эди:

Хар неча жаҳд айладим, кирсам саодат йўлига,

Йўл юрарда ҳар қадамга ҳирсни дом айладинг.

«Тиши тушиб, сочи оқаргунча дунё саргардони» бўлган «дахр айвонида бир дам хурсандчилик кўрмай тун-кун нола» билан ўтган шоиранинг ер билан яксон бўлган орзу-умидлари куйидаги лавҳада ниҳоятда образли акс этган:

Дўстлар ман найлайин, зору низор этти фалак,

Меҳнату андуху кулфатга дучор этти фалак.

Лолау райҳон экиб эрдим кўнгулни сахнига,

Лола унмай, гул очилмай шўразор этти фалак

Бахти бад (ҳам) толеи вожун ики ҳамдам экан,

Қисматим рўзи азалдин анга ёр этти фалак.¹

Шоира мумтоз адабиётимиздаги муҳаббат лирикаси анъаналарини давом эттириб, ўзининг муҳаббат туйғуларини ҳаяжонли мисралар билан баён этишни истайди. Шоира «ёрни ёд» этар экан, танда «жони рақсга» тушади, жонингина эмас, «иймони» ҳам туғиёнга келади. Шоира ошиқнинг ҳусн дафтарини ўқиб, гулзордан ўтар экан, тўтилар, булбуллар шавққа чўмади, ёрдан узоқлашар экан, уни ҳижрон лашкарлари ўраб олади. У ўзининг «Арз» радифли ғазалида ўз машуқини «хуршиди тобоним», «кўзимнинг оқи янглиғ меҳрибоним», «бошим устидаги соябоним» деб халқ таъбирлари воситасида таъриф этади.

Маҳбуба Қодирова,

Филология фанлари доктори

(XIX аср ўзбек шоиралари ижодида инсон ва халқ тақдири) Т. “Фан”, 1977 йил, 50-бет.

* * *

Ўзбек адабиёти ҳам қадим, ҳам бой деган таърифга эга. Бизга номлари етарли маълум бўлмаган, сир-синоати очилмаган ижодкорлар анчагина. Муаззамхон ижоди ана шулардан бири. Шоира ижодидаги анъана ва кашфиёт қирраларини кашф этиш тадқиқотчилардан талаб этилади.

Иброҳим Ҳаққулов,

филология фанлари доктори.

¹ Муаззам. Баёз, варақ 180.

* * *

Шоира Муаззамхон ижодида айнан бир шоирга издошлик хусусияти яққол акс этмайди. Унинг ижодида Навоий ва Машраб ижоди каби чуқур фалсафийлик, Яссавий ижодига хос панд-насихат руҳининг устиворлиги, Фузулийнинг анъанавий рабитларидан фойдаланиши кўзга ташланади.

Ҳамиджон Ҳомидий,
филология фанлари доктори, профессор

* * *

Муаззамхон томонидан яратилган назираларни қиёсан ўрганиш, шоиранинг адабий-бадий салоҳиятини яққолроқ тасаввур қилиш, унинг адабиётимиз тарихидаги ўрнини реал баҳолаш имконини беради.

Раҳмонқул Орзибеков,
филология фанлари доктори, профессор

* * *

Муаззамхон XIX аср охири XX аср бошларида яшаб ижод этган истъёодли шоиралардан бири ҳисобланади. Унинг ижоди ҳажми жиҳатидан унча катта эмас, аммо шоира шеърляти бадий жиҳатидан пишиқ, поэтик таъсирчанлиги кучли. Ўзбек мумтоз адабиётдаги юксак ғояларни акс эттиришни давом эттириш анъаналари Муаззамхон ижодида ҳам давом эттирилган.

Насимхон Раҳмонов,
филология фанлари доктори, профессор

* * *

Ростини айтганда, жаҳоннинг бошқа халқлари адабиётларида биздагичалик шоира кўп эмас. Ўзбек адабиётшунослигида шоиралар ижодини таҳлил этишнинг ўзига хос мактаби бор, дейиш ҳам мумкин. Ана шулардан бири Муаззамхондир.

Султонмурод Олим,
филология фанлари номзоди, Республика “Маънавият ва маърифат” маркази раҳбари ўринбосари

* * *

Муаззамхон Мирсаид қизи ўзбек ва форс-тожик тилларида баркамол шеър яратган шоирадир. Муаззамхоннинг шеърлари

шакл ва мазуннинг узвий бирлиги асосида баркамоллиги, гўзаллиги билан диққатни ўзига тортади.

Ранг-баранг лирик жанрлар ҳамда мавзулар асарлар яратган Муаззамхонинг ҳаёти ҳамда ижоди ўзбек адабиётшунослигида 60-йиллардан бошланиб ўрганилиб келинмоқда. Т.Жалолов, М.Қодирова, И.Сувонкулов, Э.Шодиев каби олимлар бу борадаги хизматлари салмоқлидир.

Хўжандда туғилиб, ҳаёт тақозоси билан Жиззахда ижодий фаолиятини давом эттирган Муаззамхон адабий меросидан намуналар бир неча марта нашр этилган. Унинг ижодини ўрганиш шоира замонасининг истеъдодли адибаси, моҳир сўз санъткори бўлганлигидан далолат беради. Муаззамхон юксак талант эгаси бўлганлиги, айниқса, унинг шеърый санъатидан фойдаланиш маҳоратида кўринади.

Муаззамхон шеърлари мавзу нуқтаи назаридан ранг-баранг: кечинмалар, ижтимоий-фалсафий, дидактик-тарбиявий ва ҳақозо. Бу ҳол шоира маънавий дунёсининг қанчалик кенг эканлигидан далолат беради. Масалан, инсоннинг ақли ва заковати хусусида баҳс этувчи куйидаги байтни кўздан кечирайлик:

Ақл вазилингдурки, қилсанг маслаҳат ҳар корга,
Бўладур бемаслаҳат иш анча душвор, эй кўнгул.

Муаззамхон шеърларида тез-тез учраб турадиган ноёб санъат унинг мумтоз адабиётдан баракали озикланганлигини кўрсатиб турибди.

Масалан, шоиранинг ҳазажи мусаммани комил баҳрида ёзилган ушбу:

Мисоли най санинг ҳажрингда афғон йиғладим ҳар шаб,
Нечук иқбол экандурким, ҳосил ўлмади матлаб.

Байтида Жалолиддин Румийнинг:

«Тингла, най андоқ ривоятлар қилур,
Айрилиқлардан шикоятлар қилур»

мисраларига ҳамоҳангдир.

Бу мисралар ҳижрон азобига йўлиққан лирик қаҳрамон чолгу асбоби найга қиёс этилади. Маълумки, най бир неча еридан тешилган бўлади. Шоира оддий бир буюм образида муҳим ижтимоий фикрни баён этиш учун санъаткорона фойдаланган. Найнинг жуссасида қанчалик тешиклар бор,

аммо ҳижрон доғида қолган маъшуканинг юрагида ундан ҳам ортиқ жароҳат мавжуд. Бундай ўхшатишни бериш орқали классик шеърятдаги ташбеҳи мукамал санъатидан фойдаланилган

Феодал жамиятда ғаму алам чеккан ўзбек хотин-қизларнинг вакили Муаззамхон ижтимоий зулмга қарши рамзий образлардан фойдаланиб, халқнинг фарёдини шундай баён этади:

Тамизу ақлу идрок-бу учов мендан юз ўгирди,
Кетиб борур учовлон бир-бирининг қўлини ушлаб.
Кўнгул асрорини ҳар дўст олдида баён этсам,
Писанд этмай деди: «Кўп сўзлама, бехудадур бу гап!»

Шоира Муаззамхон Мирсаид қизининг шеърларида санъаткорлик билан ўша даврда ўзбек хотин-қизлари учун типик бўлган воқеалар шеърга солинади. Шунинг учун ҳам унинг асарларида меҳнаткаш халқ ҳаёти акс эттирилади:

Бистари Фурқат аро ётубдурман,
Бемадору, бемадору, бемадор.
Ётадурман байтул эҳзоним аро,
Хору зору, хору зору, хору зору.

Ички туйғулар ва теран тафаккур омукталаниб кетган бу сатрларда шоиранинг тасаввуфий дунёқараши янада ёрқинроқ намоён бўлади. Шу билан бирга шоирларимиз томонидан жуда кам ишлатилган тақрир санъати ҳам маҳорат билан қўлланилган. Комил Хоразмий ижодида ҳам шунга яқин сатрларни учратамиз:

Лабинг ҳажрида ичгай Комилинг
Шаробу, шаробу, шаробу, шаробу.

Бу кузатишлар шоира ижодида XIX асрнинг иккинчи ярмида илғор адабиёт билан мустаҳкам алоқада эканлигидан далолат беради.

Муаззамхон тазод санъатидан ҳам унумли фодаланар экан, уни ғоявий-эстетик ниятларни ифодалашга муҳим воситасига айлантиради. Ҳатто, шоиранинг айрим ғазаллари тўлалигича тазод-руҳий кечинмаларнинг қарама-қаршилиги, зиддиятли тўқнашуви натижасида юзага келган.

Рухий кечинмаларнинг зиддиятли кечиши биринчидан, бадий ижоднинг талабларидан бири бўлса, иккинчиан, лирик қаҳрамон–шоира Муаззамхон ҳаётининг чигалликлари билан боғлиқдир.

Фалак отти палахмон солибон,
Бу манзулга тушиб ҳайрон бўлибман.

Муаззамхон биографик характердаги бир газалида ўзининг аччиқ қисмати шундай ифодалайди:

Ўз диёрингда эдинг бир тўтиё шаккарфишон,
Қолди налай тўтийи таъбинг забони қайрилиб.
Сақладим тамкин дўконида матои имтиёз,
Бўлмади нимжав баҳо, қолди дўконим беркилиб.

Бу байтларда шоира тазод санъатидан унумли фойдаланган. Тўти мжозий маънода шоиранинг ўзига берилган ташбеҳлар тазод маҳсулидир. Шаккарфишон – ширин ва қимматли сўзлар айтувчи маъносини берса, таъб- табиат ва талант мазмунини ифодалайди. Таъби забоннинг қайрилиши «шаккарфишон»нинг йўқолиши, хор бўлишидир.

Муаззамхон иккинчи байтда ҳам ўз тақдирини қарама-қарши маъно ифодаловчи тасвир билан ифодалайди. Тамкин (чидам) дўконида имтиёзли (қимматбаҳо) матоларни сақлаши тасвирда шоира ўз ҳаёти ва тақдирига ишонч билан қараганлиги, умидлари кўп бўлганлигини ифодалайди. Нимжаб баҳо - арпанинг ярим баҳосича қадр қиймат топмагани, ўқоннинг беркилиши эса тақдирнинг узлатда қолиши, истаган орзуларининг рўёбга чикмаганлиги, умрининг хазон бўлишидир.

Юқоридаги биринчи бирикмали байтда тазод санъати қўлланилади. Биринчи мисрада Муаззамхон ўз диёри – туғилган маскани Хўжандда етук шоира сифатида танилганлиги, мазмунли шеърлар битиб, эл назарига тушганлигига ишора этади.

Иккинчи мисрада эса юқоридаги тазодли брикма мазмунига зид янги тасвирни беради. Унда шоиранинг Жиззахга турмушга чиққиши, лекин ижод қилиш имкониятлари чекланганлигидан зорланиш оҳанги мавжуд.

Тазоддан унумли фойдаланган усули Муаззамхонинг бошқа шеърларида ҳам учрайди. «Қоч» радифли газал Муаззамхон лирикасида ғоявий – эстетик қуввати ҳамда ижтимоий мавзу

кўламига кўра алоҳида ўринни эгаллайди. Шоира бу газалида ўз кўнглига мурожаат этиш билан ҳаётни қалб нури ва тафаккур шуъласи билан кузатишга интилади. Кўнгул шоира учун жонли суҳбатдош даражасига айланар экан, унга ҳаётдаги зиддиятли кучлар ҳамда воқеа – ҳодисаларни англаб етиш, фақат инсон манфаати учун хизмат қилмайдиган кучдан нафратланиш, узоқлашиш туйғусини сингдиради. «Кўнгул» тимсолида лирик қаҳрамон – шоиранинг ҳаёт ва инсонлар ҳақидаги тасавури, қарашлари умумлашади:

Замона аҳли бирлан ихтилот этма, зиён ортар,

Кими яхши ёмонни, ҳақ билурсен бу ародин қоч, -
сатрлари Бобурнинг:

«Ким кўрубди, эй, кўнгул, аҳли жаҳондин яхшилик,

Кимки ондин яхши йўк, кўз тутма ондин яхшилик»
мисраларини ёдга солади.

Байтда «яхши – ёмон» тазод қилувчи тушунчалар бўлиб, унда ҳаётдаги ижобий ва салбий фазилатли кишиларнинг тимсоли умумлашади. Шоирнинг назарида ана шу икки тоифали кишилардан ташқари учинчи бир гуруҳлари ҳам борки, улар инсон манфаати учун янада хавfli кишилардир. Кўнгул шоира назаридаги киши, умуман ҳар бир шахс учинчи гуруҳдан ҳазар қилиши, эҳтиёт бўлиши, қочиши керак. Ҳазал тазодли тушунчалар мантиқи билан давом этади.

Биров макбул, биров мардуд, баҳо мулкига юзланади,

Сенаи бир кун кетарсан бу жаҳони бевафо қоч.

Мардуд сўзи макбулга нисбатан тескари маъно ифодалайди. Бу тушунчалар юриш – туриш, дунёқараши, ҳаётий ўрни бир – бирига зид бўлган кишиларнинг икки хил сифатидир. Лекин макбул ҳам, мардуд ҳам бу дунёда абадий яшамайди, баҳо мулки – абадийлик дунёсига кетади. Демак, асл инсон тириклик пайтида мол – дунёга ҳирс қўймаслиги, дунёнинг бевафолиги, боқий эмаслигини англаб етиши керак. Шоира фалсафий – тафаввуфий қарашларини тазод санъати асосида байтларда янада чуқурлаштиради:

«Фалон мол қиммат эрмиш, бу матоъ арзон эрур» – дема

На ҳожат беҳуда кўп сўзламак чуну чародин қоч.

Сенга шарбат берай деб захр ичургай золи бадқийна,

Ани захробасини ичма, золи пуржафодин қоч.

Жаҳонни эрга окшомиға мағрур бўлма беҳиммат,

Ҳирад пайдо қилиб бу маънида оқу қародин қоч.

Молу дунёга хирс қўйиш, унинг арзону қимматини ажратиш йўлида умрни ўтказиш шарбати деб хато ўйлаб заҳар ичиш билан баробардир. Жаҳоннинг эртаси, тонги бўлиши ҳузурлик, мағрурлик берганидек, унинг оқшоми, яъни умр баҳорининг кузи ҳам бордир. Бу йўлда оқ билан қорани ёлғон ва ростлик, тўғрилиқ ва эгриликни фарқлаш керак.

Ғазал қўйдаги тазод тушунчалари билан умумлашган мактаб билан якун топади:

На ҳожатдир, Муаззам, халқни сиррини фош этмоқ,

Кел энди узлат олғил, суҳбати шоҳу гадодин қоч.

Шоҳ ва гадо тушунчаси тазод яратиш санъати жуда қадимий анъана ҳисобланади. Шоирларимиз бу тушунчада ҳаётдаги ижтимоий тенгсизликни ифодалашга, шунингдек, ошиқ ва машуқ ўртасидаги фарқли белгиларни тасвирлашга ҳаракат қилганлар. Шоира Муаззамхон бу ўринда шоҳ ва гадо тушунчаси орқали қарама – қарши туйғуларнинг янгича мазмунини ифодалашга интилади. Шоира қўллаган тазод икки ижтимоий мавқеи ва тоифага мансуб кишиларнинг тимсоли эмас, балки ғазалда поэтик таҳлилини топган тушунчаларнинг зиддиятли мажозий белгисини ифодалаган. «Шоҳу гадо суҳбати» бирикмаси шеърида тасвирланган зиддиятли қарашлар, тасвирлар, умуман, ҳаётдаги, хулқ тақдирдаги қарама – қарши ҳодисалар мазмунини умумлаштиради.

Шоира ижодида бу каби бадий сатрлардан унумли фойдаланилганини кўплаб учратиш мумкин. Булар Муаззамхоннинг юксак билим ва камолот эгаси эканлигидан далолат беради.

Саидалиева Насиба,

филология фанлари номзоди.

(“Муаззамхон шеъриятида адабий анъана ва бадий маҳорат” номли диссертацияси авторефератидан, Самарқанд, 2002 йил)

* * *

УВАЙСИЙНИНГ КОВУШИНИ КИМ ОЛДИ?

Хосият Бобомуродовага

Увайсийнинг ковушини мен олгандим,
Аммо уни кия олмай кўп тўлғондим,
Устоздайин зар сўз айтолмай чайналдим,
Олмасам ҳам бўлар экан шул ковушни.

Хосиятхон, кўп излабсиз, энди билдим,
Ул ковушнинг ҳар бирига шеърлар битдим,
Уни Сизга кўрсатай деб кўп ичикдим,
Олмасам ҳам бўлар экан шул ковушни.

Баъзан фаранг туфлисини ҳам кийиб юрдим,
Қаттик экан товонимни обдон урди,
Шарқнинг юмшоқ ковушига нима етсин,
Деб олдим-у, киёлмадим шу ковушни.

Сиз биласиз, Устозимиз номи баланд,
Оёққамас бошга қўйиб ўтган билан,
Ковушларни нархи жуда баланд экан,
Токчам узра қўйиб ўтдим зар ковушни.

Бу ковушлар не манзилни кўргани рост,
Фаришталар ундан дуо сўргани рост,
Элим ичра шеърлар айтиб юргани рост,
Киёлмадим олган билан шу ковушни.

Хўжанд бордим, Увайсийнинг ҳокин излаб,
Муаззамхон руҳи юрар унда бўзлаб,
Келин юрти Жиззахдан келдим десам,
Мусофирим қайда?- дея йиғлар қизлар.

Кийин экан асли келинчаклик ҳолати,
Кул айлади қайинюрнинг важоҳати,
Худо асло кам қилмасин сабр-тоқатдин,
Муаззамхон кийганмикан зар ковушни?

Не бўлса ҳам юрагимда армон яшар,
Ўйимда гап – Устоз ковши кимга ярашар?
Тенгдош бўлган ойимлар ҳамон излашар,
Киймоқчийдим қўл куйдирди Устоз ковуши.

Шарофат БОТИРОВА

* * *

МУЗЗАМХОН ҲАЗАЛИГА МУҲАММАС

Минг ўн саккиз Самарқанд осмонида,
Бўлмагандек кашфи юлдуз қонида,
Зўр сукунат бу жаҳон айвонида,
Ман бўлибман дўстлар хижронида,
Дилфигору дилфигору дилфигор.

Бадавийлик захридин тотубдуман,
Соддадиллик диллара сотубдуман,
Замона зайлидин хўб қотибдуман,
Бистару фурқат аро ётубдиман
Бемадору бемадору бемадор.

Қотмиш тафаккур абгорлик қўлида,
Хайф киборлик ўнта алаф йўлида,
Тоабд билмас маънисин кўнглида,
Гар ўлиб кетсам бу хижрон чўлида,
Интизору интизору интизор.

Сўзимдин нодон йиғлаб, доно кўнар,
Токай тамаддун истаб ул туртинар,
Нияти миллат эрур, не кимтинар,
Турбатимдин қон ютуб лола унар,
Ҳар баҳору, ҳар баҳору, ҳар баҳор.

Ташлама туб билмаган зах чоҳинга,
Мубтало этма зинҳор гуноҳинга,
Сенга солдим, тушсин-а, нигоҳинга,
Йиғлаюрман бош ўриб даргоҳинга,
Ҳар наҳору, ҳар наҳору, ҳар наҳор.

Ҳеч маконга дилда йўқдир ихтилоф,
Омилик барҳам топсин, бергин инсоф,
Жандапўш илмаса-да, ечсин зарбоф,
Дўст васлин тилаб қилдим тавоф
Ҳар мозору, ҳар мозору, ҳар мозор.

Келса бад, кетса-да бад, ё алҳазар,
Қилгани тавозедур шому саҳар,
Тавозедин тер туқуб, ерлар чўқар,
Ман қилурман дўстдан келса хабар,
Жон нисору, жон нисору, жон нисор.

Сайрамай қўймиш қачонлар булбулим,
Зоглара қўнгил бермиш боғда гулим,
Алардан бири қизим, бири ўлим,
Зарра янглиғ доимо титрар дилим,
Беқарору, беқарору, беқарор.

Малҳам тилаб ноқисдан мотамсаро,
Задогонлик тусини айлаб қаро,
Минг шукрки, иқтидор қилди вафо,
Ётодурман байтул эҳзоним аро
Хору-зору, хору-зору, хору зор.

Меҳнат-ла қалъаи онг бунёд этинг,
Бадавийлик қасрини барбод этинг,
Англаш бирла истиқболни шод этинг,
Ўлганимдан сўнг дуода ёд этинг
Дўсту ёру, дўсту ёру, дўсти ёр.

Ўксиган дилдан умид сўнмас, инон,
Қилса-да абгор фалак ани чунон,
Мани англагувчи бордир бегумон,
Қолмади фарзандларимдан ҳеч нишон
Ашкбору, ашкбору, ашкбор.

Қўй, эй Вали, ночорларга шафқат эт,
Қаламдор сўзбозларни мурувват эт,
Гина- қудратни дилда муваққат эт,
Бу Муаззам хастадилни раҳмат эт,
Кирдикоро, кирдикоро, кирдикор.

Эшқобил Вали

* * *

Учинчи бўлим

МУАЗЗАМХОН ҒАЗАЛЛАРИДАН НАМУНАЛАР:

Бул фалак жабру жафони менга чандон айламиш,
Сўнгакимни кул қилиб, ер бирла яксон айламиш.

Интизорликда азиз умрим адо айлаб яна,
Бу ғариблик юртида ёлғуз ғўристон айламиш.

Холи зоримни ёзиб гулзора изҳор айласам,
Кўзидин шабнам тўкуб, рухсорини қон айламиш.

Лолалар бағримдаги доғимни кўрса йиғлашур,
Бошдин ташлаб кулаҳ, чоки гиребон айламиш.

Боғ аро гар сабзалар олдида турсам бир нафас,
Сабзаларни баргини хори мағилон айламиш.

Лоладин ибрат олиб доғинг ниҳон туг, бўл хамўш,
Оғзин очиб кўнглининг доғин намоён айламиш.

«Телба сўзлаб ҳар қаён юрмиш» деюб халқ сўзлашур,
Узлат ичра ўлтирибман, они бўҳтон айламиш.

Ғуссаи дил, қиссаи мушкулга қолдим демагил,
Иншооллоҳ, мушкулингни холиқ осон айламиш.

Эй Муаззам, шунчаким туттинг ниҳон ҳоли дилинг,
Дуди оҳинг шуъласи элга намоён айламиш ¹.

* * *

Дилрабо ногаҳ келибон сайри гулзор айламиш,
Мен ғарибни гул юзин олдида кўп хор айламиш.

Ҳар қаю гул хор ила улфат тутар гулзорда,
Турфа таҳсинким, мени бир кўргали зор айламиш.

Бу фалакнинг жабридин мен кимга бориб дод этай?
Доимо бағрим эзиб, дидамни хунбор айламиш.

Оташи шавқи висоли дўст жоним ўртади,
Сўнгакимни кул қилиб, жисмимни афғор айламиш.

¹ Шоира Муаззамхоннинг «Кичик девони» профессор И. Сувонкуловнинг шахсий китоб жавонида сақланади. Шейрлар ушбу девондан олинган. (Мухаррир)

Лашкари ҳижрон келиб кўнглум аро жо айлади,
Турфа олий шаҳр экан деб они бозор айламиш.

Хори ҳижрон, доғи ҳижрон бирла дўконин тузаб,
Нақди жонимни олиб ғамга харидор айламиш.

Гунча янглиғ қон ютуб туттум ниҳон ҳоли дилим,
Ханжари ғам бағримни чок айлаб изҳор айламиш.

Ҳар қаю мавжуд агар куйса фироқинг ўтиға,
Тоқат этмай ўзини расвойи бозор айламиш.

Мардумаклар ўзни ёшурмоқ учун ағёрдин
Кифрикимни кўзим атрофига сархор айламиш.
Бўл, Муаззам, шод, келса ёр ҳолингни сўраб,
Ким сабо ҳоли харобинг ёра изҳор айламиш.

* * *

Мисоли най сени ҳажринда афғон айладим ҳар шаб,
Ничук иқбол экандур, ҳеч ҳосил бўлмади матлаб?

Хаёли фосиду андишаи ботилга йўл юрдунг,
Қабоҳат дарсини ҳоли ажал келгонича тинглаб.

Расулни суннатини жону дилда уствор айла,
Ки шояд рўзи маҳшар ушлагай дастингдин ул йўхлаб.

Кўнгул асрорини ҳар дўст олдиға баён этгим,
Писанд этмай, деди: «Кўп сўзлама, беҳудадур бу гап!»

Тамизу ақлу идрок бу учов мендин юз ўгурди,
Кетиб борур учовлон бир-бирини кўлини ушлаб.

Бу ҳижрон дардини, мушкул, дедилар аҳли донишлар,
Эгам даргоҳиға боргил бу дардинга даво излаб.

Илоҳи ҳеч бандангни фироқ ўтиға куйдирма,
Ижобат қил дуосини, агар «омин» деса йиғлаб.

Азал котиби, дўстлар, меҳрини лавҳи замиримда,
Китобат қилди найлаб, фурқат ўтиға мени доғлаб.

Хамўш ўлтур, Муаззам, суҳбати аҳли тамиз ичра,
Фазихат бўлмагайсан, эл аро беҳуда кўп сўзлаб.

* * *

Ё илоҳо қодиро, бўлдим фироққа мубтало,
Неча йилдур ман бўлибман элу халқимдин жудо.

Ўт тутошиб ёнадур бағрим ичинда туну кун,
Қилмағил ҳеч бандани мундоғ фироққа мубтало.

Бул ғариблик водийсида ёру ҳамдам топмадим,
Дўст васлини тилаб бўлдим эшикнгда гадо.

Мисли Яъқуб Юсуфим деб нола айлаб туну кун,
Юсуфим васлиға восил айлағил, эй қодир худо.

Ақлу ҳушим сабру тоқат кетти илигимдин, нетай,
Ҳажр бедоди қилиб мундоқ балога мубтало.
Водии ғурбат аро пайваста саргардондурман,
Илким ол, кўрсат йўлимни раҳбарим нурул-худо.

Ҳажр зиндони, Муаззам, сени маҳбус айлади,
Ҳолиқингни ҳукмидур, сабр эт, на деб йиғларсано.

* * *

Кўзум мардумларга кўнгил бериб дунёи ғаддора,
Қилур дамда бу золи бевафо юзига наззора.

Карашма бирла ўзин кўрсатиб, доим фириб айлар,
Сабо машҳар кунда ит бўлиб бағринг қилур пора,

Дедим кўнгил қулоғига бу дев макрига алданма,
Сўзимни қилмади бовар, илинди дома як бора

Умиди маърифат айлаб, тонг откунча куйиб ёнма,
Наузанбиллоҳ исён лойига ботқонда йўқ чора.

Гунаҳни вазнидин заъфим фузун, ҳолим забун бўлди,
Умид ул ким карам айлаб табибим қилса наззора.

Калимаи шаҳодатдин гувоҳинг бор мусулмонсан,
Муаззам, ғам ема шояд худойинг айласа чора.

* * *

Эй сабо, арзимни айт оҳиста ул дилдорға,
Ҳеч раҳми келмади йўлида ётган зорға

Илтимос этгил ғубори мақдамидин заррае,
Хоки пойи дору бўлгай бу тани беморға.

Шиддати заъфим била раглар сўнгахка чимашиб,
«Хув» садосини монанд ўлиб сеторға.

Қон ёшимдин жибу домоним қизарди лоладек,
Аҳли диллар кўриб они ўхшатур гулзорға.

Маърифатини мевасин яшурғали дил боғига,
Ўткурубман кўп тикон монанд этиб серхорға.

Бул риёлик тасбеҳимни гулхан ичра кул қилиб,
Ҳам мусаллони гаров қўйсам бути зинорға.

Амри маъруф, наҳи мунқаррдин агар қилсам баён.
Куфр эди, деб йиғилиб, тотадурлар дорға.

Ғам шамоли кўнглум авроқин паришон айлади,
Бор умидим, элтибон кўрсатса деб дилдорға.

Ҳар кишини дўст деб сирингни изҳор айлама,
Таъна тошидин алам етгай дили афгорға.

Кўнглимни бўстони ичра ҳеч гул очилмади,
Қон ютубон ғунчалар ўрнини берди хорға.

Бир ғариб пуралам ғам номасини назм этиб,
Таҳрир этмиш ҳеч ким олмас сотсалар бозорға.

Шумлуғингдин, эй Муаззам, тартсанг ранжу алам,
Ҳеч дору нафи қилмас сан каби беморға

* * *

Нола айлаб туну кун бўлдум мисоли андалиб,
Айлагил, ёраб, манга сен боғи лутфингдин насиб.

Бу қуруқ жисмим мисоли най каби афғонадур,
Фурқат ўтидин куюб қолғуси хокистар бўлиб.

Тиш тушуб, сочинг оқариб, дунё саргардонисан,
Даҳр айвони аро ўлтурмадинг бир дам тиниб.

Ҳеч даргоҳингдин умиди беҳбудимни билмадим,
Бош уриб келдим сени даргоҳингга мен айланиб.

Мунтазир эрдим висол умиди бирла субҳу шом,
Бўлмади матлаб муяссар, чиқди жоним анқариб.

Мақсади аъло ёқасига қилиб илким дароз,
Келмади илкимга матлабни ёқоси йиртилиб.

Ўз диёрингда эдинг бир тўтиё шаккарфишон,
Қолди налай тўтийи таъбинг забони қайрилиб.

Сақладим тамкин дўконида матои имтиёз,
Бўлмади нимжав баҳо, қолди дўконим беркилиб.

Эй Муаззам, ҳар нечук номардни сирдош айлама,
Уқмағай ҳарфингни гарчи оқса бағринг эзилиб.

* * *

Фалакни жабридин кўнглима озор ҳар соат,
Жароҳатлик кўнгилга санчилур кўп хор ҳар соат.

Жамолинг орзусида қизил гул олдига борсам,
Тегар ҳар хоридин кўнглимга юз озор ҳар соат.

Фироқингда бўлубман телба, ўзимни билолмайман,
Қилурман налау фарёд мажнунвор ҳар соат.

Қаю махлуқ қадам мани байтурҳазонимға,
Қилурман олдида васфингни ҳам бақрор ҳар соат.

Кўзумдин уйқунгни ихрож қилди шоми ҳижронинг,
Айни учун дамо-дам йиғларам хунбор ҳар соат.

Табиблар айтди: «Ҳижрон дардини доруси ўлмақдур,
Анингчун мен бўлубман ҳажр ила бемор ҳар соат.,

Ҳеч мўминга фалак тарҳи жудоликни солмасун,
Фарибликдин Муаззам тортадур озор ҳар соат.

* * *

Ман бўлубман дўстлар ҳижрониди,
Бемадору бемадору, бемадор.

Бистари фирқат аро ётубдурман
Дилфигору, дилфигору, дилфигор.

Гар ўлуб кетсам бу ҳижрон чўлида,
Интизору, интизору, интизор.

Турбатимдин қон югуб, лола унар,
Ҳар баҳору, ҳар баҳору, ҳар баҳор.

Мен қилурман дўстин келса хабар
Жон нисору, жон нисору, жон нисор

Дўст васлини тилаб қилдим тавоф
Ҳар мазору, ҳар мазору, ҳар мазор.

Ётадурман байтулаҳзоним аро
Хору зору, хору зору, хору зор.

Йиғлаюрман бош уриб даргоҳинга
Ҳар наҳору, ҳар наҳору, ҳар наҳор.

Зарра янглиғ доимо титрар таним
Беқарору, беқарору, беқарор.

Ҳар на қилсанг рўзи маҳшар қилмагил
Шармисору, шармисору, шармисор
Сен халос айла ғариблик юртидин
Кирдигору, кирдигору, кирдигор.

Ўлганимдан сўнг дуода ёд этинг
Дўст-ёру, дўст-ёру, дўст ёр

Икки фарзандинг, Муаззам йиғласун,
Ашкбору, ашкбору, ашкбор.

* * *

Дўстлар ман найлайин разимни ифшо қилди хат,
Сирри пинҳонимни элга ошкоро қилди хат

Мен қалам бирла неча йил маҳфили сирдош эдим
Охири, котиб эрур, деб халққа раво қилди хат

Акроболар ичра турфа саддаву луч-пуч эдим,,
Тишлабон бармоқни афсус, уйла нодон қилди хат.

Чорпо янглиғ ҳарфу алифдин беҳабар,
Дарси абжанд ўқутиб, охирда мулло қилди хат.

Зулфига зил келтуруб, зулматга зам қилди рақам,
Фахму дониш ўргатиб машқим хуш имло қилди хат

Жон билан миннат тутарман хат ила қоғозгаким,
Ўз диёримга ҳама розимни ифшо қилди хат.

Битди деб қилди ишорат ўқу деб мушкин қалам,
Ўқугоч кўз ёшим монанди дарё қилди хат

Аҳли миннарларга доим илтижо қилмоқ надур,
Мушкилим осон этиб, мақсадни ижро қилди хат.

Сан, Муаззам, ростларни хизматида бўл муқим,
Кимки кажрав бўлди охир дамда расво қилди хат.

* * *

Эй фалак, мунча жафони манга эҳсон айладинг,
Ҳам хирад уйини буздинг, бесаранжом айладинг.

Кавкаби иқболимни идбора тадбил айлабон,
Толейимни наҳс этиб, ичра бадном айладинг.

Хуш баланд парвоз эди руҳим қуши афсуским,
Фитна айлаб золи дунё кўлига ром айладинг.

Барчага жабр айласанг ҳам гоҳ-гоҳ таскин бериб,
Бул ғариба бошига кулфатни модом айладинг.

Тоқати тамкин таҳаммул уйини ғорат қилиб,
Телбалардек сўзлатиб бесабру ором айладинг.

Ҳар неча жаҳд айладим кирсам саодат йўлига,
Йўл юрарда ҳар қадамда хирсни дом айладинг.

Барчага жоми муродинг бериб, ман хастага,
Қисмати синган сафол ила қуруқ жом айладинг.

Ҳар жафо келса, Муаззам, холиқингни ҳукмидур,
Шиква айлаб бу фалакни мунча бадном айладинг.

* * *

Бу фалак жабру жафони менга чандон айлади,
Сўнгакимни кул қилиб жисмимни вайрон айлади.

Интизорликда азиз умрим адо айлаб яна,
Қайта-қайт мубталони доғи ҳижрон айлади.

Ҳоли зоримни бориб гулзора изҳор айласам,
Кўздин шамнаб тўкиб рухсорини қон айлади.

Лолалар бағримдаги доғни кўрса йиғлашур,
Бошидин ташлаб қулоҳ чоки гирбон айлади.

Боғаро гар сабзалар олдида турсам бир нафас,
Сабзаларнинг баргини хори мағилон айлади.

Лоладин ибрат олиб доғинг ниҳон тут, бўл хамуш,
Оғзин очиб кўнглингни доғин намоен айлади...

Эй Муаззам, шунчаким тутдинг ниҳон ҳолу дилинг
Дуди оҳинг шуъласи элга намоён айлади.

* * *

Дўстлар, ман найлайин зору низор этти фалак,
Кулфату андуху меҳнатга дучор этти фалак.

Бахти бад, толеи вожун – иккиси ҳамдам экан,
Қисмати рўзи азал, деб анга ёр этти фалак.

Лолаю Райҳон экиб эрдим кўнгулни сахнига,
Лола унмай, гул очилмай, шўразор этти фалак.

Хужраи дилга ниҳон тутдим рақиблар таънасин,
Охири пинҳон сиримни ошкор этти фалак.

Ҳар жафо келса эгамни ҳукми деб бўлдим хамуш,
Дуди оҳим шуъласидин ошкор этти фалак.

Сан, Муаззам, бас қил, абётингдин эмди сўзлама,
Сўзлагандин халқаро беътибор этти фалак.

* * *

Барча аъзо шоҳисан, бўлма жафокор, эй кўнгул.
Сан жафо қилсанг раият топкай озор, эй кўнгул.

Тавсани фикрат миниб ҳар ёна чорбук секратиб,
Юрмагин йўлда бўлур кўп деви маккор, эй кўнгул.

Ақл вазирингдурки, қилгин маслаҳат ҳар корга,
Бўладур бемаслаҳат иш анча душвор, эй кўнгул.

Бу вазирнинг ҳар қаёни йўл бошласа ҳамроҳ бўл,
Ҳар сўз айтса қилмагин сўзига инкор, эй кўнгул.

Мардумаклар фитнаи ғамозликдур ишлари,
Тил надимни қилмагил онлар била ёр, эй кўнгул.

Санки шоҳсан тил била кўз сўзига тутма қулок,
Тил эрур исми ва лекин заҳрлик мор, эй кўнгул.

Ақл айтур ҳар қаю маҳсулга кўнма, туъма деб,
Мисли анқо қил қаноат, ема мурдор, эй кўнгул.

Барча аъзодур раият юрса исён йўлига,
Таъзир айлаб яхши йўлдин қил хабардор, эй кўнгул.

Барча аъзо шоҳисан ўлтур адолат тахтига,
Бўлмагайсан ҳашр аро шармандаи зор, эй кўнгул.
Қалбу мўминки, байтулло, демиш қил эҳтиёт,
Бул Муаззам қалбидин ҳам бўл хабардор, эй кўнгул.

* * *

Ғариблик водисида бе сару сомон бўлиб қолдим,
Фалакни чархи каж уюриди, саргардон бўлиб қолдим.

Ҳама фарзандларим шаҳри адамдин манзил олдилар,
Қолиб ёлғуз бошим бу водида ҳайрон бўлиб қолдим.

Ҳама наврас, ҳама навхат ажойиб фозили омил,
Аларни фуқратида ўрнатиб аҳгар бўлиб қолдим.

Фалакни гардиши бирлан диёримдин жудо бўлдим,
Ҳамиша интизорликда кўзим гирён бўлиб қолдим.

Таним ранжур, эрур бағрим ситам тиғи билан пора,
Худо амрига йўқ чора, нетай ҳайрон бўлиб қолдим.

Юрарга ҳолатим йўқтур, турарга тоқатим ҳам оз,
Бу ғурбатхона чун беда мажнун эгилиб қолдим

Муаззам сўзларнинг гумноликни дафтарингдандур.
Ки андин шамаи авроқ уза таҳрир этиб қолдим.

* * *

Кулбаи вайронага озода меҳмон келдилар,
Байтул-эхзоним аро Яъқуби Канъон келдилар.

Ҳашву лағву кизбу сўзлардин баса бемор эдим,
Маърифатни шаҳдини бермоққа Лукмон келдилар.

Иштиёқингизда мухлислар ҳама ранжур эди,
Барчани дардига еткурмоққа дармон келдилар.

Ташнаи жоми висолингиз эдилар жумла эл,
Абри раҳмат ёмғуридек оби найсон келдилар.

Жойи поки ҳазрати пиримни обад этгали
Пойтахти муршидимга яхши султон келдилар.

Мўри ланги бeбизoатимга хижoлат кунжидa,
Мўрини хурсанд этгали мисли Сулаймон келдилар.

Эй, Муаззам, холиқинг давлат насиб этди санга,
Шукр қил, ким гўйе бир дурри ғалтон келдилар.

* * *

Ўғли Музаффархон шаънига мувашшах

Мунаввар қил кўнглингни сайқал эт зикри худо бирлан,
Нишони бандалиқдур бўлса ул ҳамду сано бирлан.

Зафар топгайсан андин сўнг лайин малъуну мардудга,
Умид улдирки, кирсанг жаннат ичра Муртазо бирлан.

Фароғат бирла ётма ғафлат ичра, эй кўзим нури,
Тазарру айлагил бул зикру тасбию дуо бирлан.
Расулни шаръидин зарра тахаллуф айлама зинҳор,
Ки шояд ҳашр аро турсанг Муҳаммад Мустафо бирлан.

Хаёли фосиду андишаи ботилга йўл бурма,
Диёнат пеша қил, бўл зикру тасбеҳу дуо бирлан.

Илоҳи раҳматингдин жумла мўминга насиб этгил,
Агарчи ўтса умри сўз ё туман ёзуқ хато бирлан.

На давлатдур, Муаззам, бўлса фарзандинг садоқатли,
Абас ўткарма умринг беҳуда сан оҳу воҳ бирлан.

* * *

Ёронлар, шаҳрингизга бир ғарибман,
Қариндошу ватандин бенасибман.

Фалак отти фалахмонга солибон,
Бу манзилга тушуб ҳайрон бўлибман.

Ғариблик Мустафо суннатлари деб,
Ғариб ўксуклигин роҳат билибман.

Ҳама фарзандларим шаҳри адама,
Ўзум ёлғуз, бу водийда қолибман.

Юзум қаттиқ, тилим аччиқ, дилим тош,
Ҳама нуқсон ўзимдин деб билибман.

Ҳаво бирла ҳавас йўлига юрдим,
Бу дунё даврини ўтмас билибман.

Шаётин макру бирлан йўлдин оздим,
Ўзумни жонима заҳмат қилибман.

Муаззам, гар жафо фискдур, ва лекин
Умидим кўп, сани воҳид билибман

* * *

Сани шоми фироқингда кўзумга келмади уйқу,
Анинг учун оқар хуноб сариқ рухсор уза ҳар су.

Мани ақлимни олди лашкари ҳижрон хужум айлаб,
Баайнаким мусулмон хайлини яғно қилур хинду.

Мани ҳижрон қиличи захм урубон тўқди қонимни,
Бўялиб қона, чикмай, толпиниб ётган на жондур бу.

Табиби ҳозиқ излаб сўрдим дардимни иложини,
Табиблар айди: “Сабрдан ўзга нафъи бўлмағай дору”.

Таҳаммул пардаси бирлан бу дардимни ниҳон тутсам,
Қилур жоним қуши фарёд этиб, ҳар лаҳза оллоҳу.

Ғариблик юртига тушдим, гирифтори қафас бўлдим,
Қафасда ётадурман, емишим ғам, ичмишим қайғу.

Кел энди, узлат олғил ҳарза сўзлаб ҳар қаён юрма,
Муаззам телба бўлмиш деб халойиқлар қилур кулгу.

* * *

Эй кўнгил, ғафлатда қолдинг қискириб ўтди жарас,
Кейиндин елиб югуриб, қолмагил сан бир нафас.

Юкни боғлаб яхшилар кетди жаҳон айвонидин,
Охири сан ҳам кетарсан, дунёни қилма ҳавас.

Ёди бирлан бўл мудом бўлсанг талафғори худо,
Зикридин холи эмасдур, куллат ашё хору-хас.

Халқаи паркордек доирага бошингни кўй,
Халқадин берунга чиқмас ўзни билган яхши кас.

Нафъи исбот бирла доим ботинингни пок қил,
Ботининг пок бўлмаса зикри забонингдир абас.

Золи дунё макридин, ё раб, омон сақла мани,
Бир ғарибман, сандин ўзга йўқ манга фарёдрас.

Лойи исёндиң Муаззам, домингни пок қил,
Бўлди поймол ширага пойи, ёпишса ҳар магас.

* * *

Дилбаримни ёд қилсам тандаги жон қилди рақс,
Томурум ларзон уриб балки имон қилди рақс.

Дафтари хуснинг ўқуб гулзор аро қилсам гузар,
Тўтию, Қумрию, булбул ҳам гулистон қилди рақс.

Ҳар саҳар боди сабо васфи қаддинг шарҳ айласа,
Тоқат этмай, тебраниб, сарви хиромон қилди рақс.

Накхати муйинг хутан дашти аро қилса гузар,
Нофасин ерга уруб ваҳши ғизолон қилди рақс.

Нури дандонинг кўруб гавҳар ўзин кам айлади,
Кўруб они баҳр аро лўълуи маржон қилди рақс.

Оразинг шавқи била жаннатга хурлар мунтазир,
Наълининг хоки таманносида ризвон қилди рақс.

Сан, Муаззам, беибо наъти расулдан сўзладинг,
Томиринг ларзон, танда ғариб жон қилди рақс.

* * *

Сан мусофирликда мағмум бўлма, эй жон, ғам ема,
Бу жаҳон ичра мусофир барча инсон, ғам ема.

Бу работ карвонсародур кўниб ўтгай барча эл,
Сан ҳам охир кеткуликсан, мунда меҳмон, ғам ема.

Доғи фарзанд бирла мағмум эй ахмак, қабих,
Кеттилар сандин бурун онлар хиромон, ғам ема.

Дунё бир мотамсародур ҳеч киши шод ўтмаган,
Мўъмин аҳлига эрур бу дору зиндон, ғам ема.

Сан сано айт таъна тоши гар ёғилса бошингта

Тухмат ўқи тешса бағринг мисли пайкон, ғам ема.

Сан Муаззам, бас замин бўл, теша бирлан чопсалар,
Қил сукут, гар қилса дашноми фаровон, ғам ема.

* * *

На тил бирдан баён айлай ман ул рози ниҳонимни,
Ғариблик ўти куйдурди тамоми устихонимни.

Боламни соясида ўлтураман деб, ватан тутдим,
Ажал жаллоди келдию тепиб бузди маконимни.

Ниҳоли боғи умидим расо бўлганида синди,
Ўлимни тутқуни келди қурутди бўстонимни.

Чароғи рўзгорим айна равшанлигида ўчди,
Қолибман зулмат ичра ҳеч киши сўрмайди ҳолимни:

Шароби шодимонлик нўш этар вақтимда тўкилди,
Фалак кажравлигидин тош отиб синдирди жомимни

Қаю мажлис арога шаҳри аҳволим баён қилсам,
Кўзидин ёш тўқар ҳар ким эшитса дostonимни.

Муаззам, бир ғарибсан дунёда насли нишонинг йўқ,
Нишон деб сафҳага чекдим рақам рамзи равонимни.

* * *

Адулардин қочиб узлат йўлини тутмасам бўлмаз,
Ўзимни яхшиларни суҳбатига қотмасам бўлмаз.

Бу нафси саркашинг доим ғалат йўлларга бошлайдур,
Риёзатдан юган солиб жиловин қоқмасам бўлмаз.

Кўнгул ганжинасига деви ҳафтсар маскан айлабдур,
Олиб тавба таёқини бошини янчмасам бўлмаз.

Миниб ҳиммат буроқини кириб майдони садр ичра,
Синони ашҳаду бирла кўзини санчмасам бўлмаз.

Қўлимга тавба нахли шохидин синмас асо олиб,
Бақо сарманзилини йўлини изламасам бўлмаз.

Хуруж айлаб кангул тахтига қўнса ишқ султони,
Анга ҳадя дебон жонимни садқа қилмасам бўлмаз.

Муаззам, бир ғариби зор мазлум бенаволикдин,
Фалакдин шиква айлаб, коғоз узра битмасам бўлмаз.

* * *

Дафтари иқболима ёзилди аз рўзи мисок,
Холиқим ҳуқум этди ҳижрон битти муншии фироқ.

Киз-ўғил фарзанд ҳамаси боғу-гулзорим эди,
Кетдилар дарил боқага барчаси бо иштиёқ,

Ман қолибман дашти фурқат узра ёлғуз оҳ уруб,
Интизори маҳталингман, эй ажал, кел эртароқ.

Дилда ғам жонда ситам мажруҳ танда юз алам,
Бу тириклик лаззатидин манга ўлган яхшироқ.

Хомага айдимки ҳижрон дафтаридин чек рақам,
Кўзидин қон ёш тўкиб титрар эди бошдин-оёқ.

Сен Муаззам ҳар кима ҳижрон сўзидин сўзлама,
Сўз узун бўлган сўгин ҳеч кимса тутмайди қулоқ.

МУАЗЗАМХОННИНГ ЯНГИ ШЕЪРЛАРИ

Муаззамхон Мирсаид қизининг Жиззахдаги Раволлик маҳалласида яшаган Шарофатбиби исмли шоиртабиат, саводхон шогирди бўлган. У аёл Муаззамхоннинг 15 та шеърини бир дафтарга кўчиради. Муҳаммадхўжа исмли адабиёт ихлосманди кўлида сақланган сўнгра ушбу дафтар Муаззамхоннинг набираси, иқтидорли шоир - Назиржон Баракаев кўлида сақланган.

Назиржон Баракаев мазкур дафтарни ўтган асрнинг 70-йилларида ушбу сатрлар муаллифи тақдим этган эди. У дафтардаги шеърлар диний-гасавуфий характерда бўлгани учун давр тақозаси сабабли эълон қилинмаганди.

Шу шеърлардан баъзиларини илк бор эълон қилмоқдамиз. (Кўлёманинг асл нусхаси китоб жавонимизда сақланмоқда-С. И.)

Ушбу ғазалларнинг аксарияти ҳажаз мусаммани солим вазида ёзилган, яъни (V - - - /V - - - /V - - -)

Сени зотинг деганлар оташи дўзахдин эминдур,
Улуғ дарёи раҳматдин гуҳар томса хазоиндур.

Ижобат вақти бул эрмишки, субҳоналлази асро,
Ва лекин нури маъмури валаззолин оминдур

Замину осмон омин билан қоим эмиш доим,
Мақоми қоби қавсийн валаззолин оминдур.

Ва оманну бима анзалтаҳу мусеодикан айтирур,
Лима маъхум эрур дарё валаззолин оминдур.

Киши дейса Ҳақ анга айтур кундалик минг омин,
Васалламту ана лима валаззолин оминдур.

Худо дўзахга куйдурмас, вале омин деганларни,
Дилингда Роббул-аъло валаззолин оминдур.

Эронлар топдилар омин билан роҳи ҳақиқатни,
Яна фийҳа ва мофийҳа валаззолин оминдур.

Мусо омин демай нури тажаллий кўрмади Машраб,
Яна оманту биллаҳи валаззолин Муаззамдур.

* * *

Ўқинглар бу насихатни мудом, албатта-албатта,
Худони ёд этинглар субҳу шом, албатта-албатта.

Тирикликка ишонган кори ахмоқдур, эрур билгил,
Саъй жадал айлаб қўйинг тоатга ком, албатта-албатта.

Жараса фарёд этгали, боғла юк деб ушбу дунёдин,
Кўрарсиз қанча роҳату икром, албатта-албатта.

Шаҳи олий бўлай десанг қиёмат кун сен ўзинга,
Бу дунё ишратин қўйгил ҳаром, албатта-албатта.

Бу нафси саркашинг ўз ройиға қўйсанг бўйин бермас,
Қаноатдин солғил лижом, албатта-албатта.

Тирик қолмас ўлар барча қўлингдан келса хайр этгил,
Вагарна қил намозу, тут сиём, албатта-албатта.

Зану фарзандидин сенга вафо йўқ молу мулкатдин,
Бўлунг тоат билан, эй хосу ом, албатта-албатта.

Муаззам ўтди дунёдин ҳамиша беҳабарликда,
Анингдек бўлмангиз сизга салом, албатта-албатта.

* * *

Эй кўнгил, йиғлаб худога тавба қилганинг қани?
Журм ишидин еб надомат, чашми гирёнинг қани?

Дасти ҳоли куч қўясан ушбу фоний дунёдин,
Бир амал ҳосил қилиб, илгинга олганинг қани?

Кетгилар бу дунёдин ёру биродарлар бари,
Етди манга бу ўлум деб, тавба қилганинг қани?

Бир гунаҳдин йиғладилар уч юз йил Одам Ато,
Кунда юз минг журм этиб, қилғон пушаймонинг қани?

Бул сенинг кирган йўлунг турфа узок, беозуқа,
Етмагинг мумкин эмасдур, тўша олғонинг қани?

Сен ўзинг уйқудадурсан, жон берарда уйқудин,
Уйғонурсан кўз очиб, бунда уйғонганинг қани?

Қўйди юк карвон эли боғлаб ибодат рахтини,
Сен гина рахтидин ўзга ғамлаб олғонинг қани?

Ўлса баъзи айтасан, биз ҳам ўлурмиз, ким қолур,
Кўп ёмон ишлар қилурсан, ибрат олганинг қани?

Бандаман дерсан Худога тилда ёлгон эл аро,
Банда бўлсанг Тангридин кўркуб уёлгонинг қани?

Жанда йиғдинг молу пул, жонингни қадрин билмадинг,
Қилганинг қолди бари, ўзингга олгонинг қани?

Андалибдек, эй Муаззам доди фарёддин на суд,
Ёз ўтиб, вақти хазон келди, гулистонинг қани?

* * *

Аё одам, бино кўйма сен ўзингга, нечук жонсан,
Ки на Жамшид эурсан, бу жаҳонда на Сулаймонсан.

Миниб асби музайян туғ кўтар бошингга тож урғил,
Ўлимнинг дастидин қаро ер бирла яксонсан.

Фалон ибни фалонман деймагин сандин ажаб одам,
Борур жойинг қаро туфроғ, агарчи ибни ҳоқонсан.

Ҳама иш кори-бекори, фақирлик ихтиёр айла,
Худони ёдида ўлсанг, қиёмат бўлса, султонсан.

Тамаъ қилма кишидин, якка қадди яман қилғил,
Дурустлиғ бирла касбинг қилу ёким марди деҳқонсан.

Бориб нафсингни раъйиға қўлингни қилмағил эгри,
Ўғил қизинг егай, аммо ўзинг дўзахда сўзонсан.

Ду рўза иззати дунё учун асми хўжаи мулло,
Ўқуб илмингга қилмасанг амал монанди шайтонсан.

Тириклик кўп ёмон, зинҳор мардумдин этиб парҳез,
Бу дунё мулкида бир кўз юмиб очкунча меҳмонсан.

Худодин кўрк, уёл элдин агар марди мусулмонсан.

* * *

Илоҳи, кирди исёнимни жисмимдин сафо қилғил,
Замиримдин гуноҳу ҳасрат унса, кимийё қилғил.

Ҳама қилтон матоингдур риёи носазо мунда,
Ўшал бозорига раҳтимни элтгонда сафо қилғил.

Гуноҳим барқи куйдурди, тамоми хормани умрум,
Ани файзини ёраб кўйма, жисмимга ато қилғил.

Гуноҳ остида қолгон ташналаб шарманда бандангман,
Бериб абри карамин қатраи нашъу намо қилғил.

Муҳаммад умматиман деб, сенга қулман деганларни,
Жамолинга мушарраф доҳили жаннат саро қилғил.

Муаззам, эй ғариб мунда, хасу хошокидин кимдур,
Туфайли яхшилар анда дури қимматбаҳо қилғил.

* * *

Илоҳи, жумла бандангни кетарда аҳли иймон эт,
Лаҳад ичра кирар вақти ани қабрин гулистон эт.

Малак ҳайбат билан сўрса: “Худо бирла Расулинг ким”,
Азоби раҳми Оллоҳни ўзинг бандангга осон эт.

Ки шайгон шарридин бандангни асри жон чиқар дамда,
Муҳаммад Мустафони нурина анга намоён эт.

Лаҳаддин бош кўтарса, жумлаи умматлари анда,
Сени отинг эрур Саттор, ўшал дам нури иймон эт.

Ҳамма хайру шаримни гар турозуға солур бўлсанг,
Карам қилғил каримим сен савобим вазни мезон эт.

Қиёмат даштида ҳайрону, саргардон қилиб қўйма,
Сиротал мустақимдин ўтқариб, жаннатга меҳмон эт.

Ғариблик водийсида доимо хуноба нўш этдим,
Шароби ҳавзи Кавсардин мани комимга эҳсон эт.

Ғарибликдин, Муаззам, сен шикоят айлама зинҳор,
Муҳаммад Мустафони суннатидур, шукр чандон эт.

* * *

V - - - /V - - - /V - - -рамли мусадда, мақсур

.....

Бир худодин ўзгани суймоқ бир ўзи абас,

Воҳ, чи тақвои риёзат қилмасанг.

Муршиди комилга қўл бермақ абас,

Ишқи шоҳ бирла қаландар бўлмасанг.

Дар бадар сайёҳлик қилмақ абас

Бир ғарибни кўнглини шод айласанг,

Йўл босиб Макка сари бормоқ абас,

Вазни фақри фаноға кирмайин,
Қўл очиб ўзини пир тутмоқ абас,

Олмас асрорларини аввал хавар,
Шайхлик ўрнуда ўлтурмоқ абас,

Нафси бадни ўлтуриб рух тавқида.
Бўлмаса рақси само қилмақ абас,

Води-ву хайпога хайрон бўлмайин
Эй Муаззам ҳам хўқилмоқ абас.

* * *

Сени ҳамдинг баён қилсам, менга ҳад бормикан оё,
Магар сайқал уриб қилсанг дилим ҳамдинг билан гўё.

Қадиму ламязол ҳай тавокойи аҳад субҳондур,
Карам қилсанг ҳама ашжори бўлғуси пайдо.

Малойикдин иккисини жоҳ ичига сари нагул солиб,
Фалак узра сайҳага берибсан мискину маъво.

Ҳабибинг туфайли бизлара Фурқон ато қилдинг,
Анинг ҳар оятига айладинг юз маънини пайдо.

Азобу раҳмату ваъдаи ваъид ҳама хабар бердинг,
Эрур мардуди мутлақ даргоҳингдан кимки дер ло.

Агар фазлинг билан боқсанг, умидин узмаган қулман,
Ва гар адлинг билан сўрсанг ҳама исёнга кони ҳамро.

Фироқ ўтиға куйган бир ғарибу нотавондурман,
Фароғатга мубаддал қил, аё эй Ҳолиқи, якто.

Муаззам, гарчи осий ҳарифи аввал, исмида мимдур,
Туфайли мими Аҳмад раҳмат этгил, эй Худовандо.

МУНДАРИЖА

Оққан дарё оқаверади. 3

Биринчи бўлим

Монанди дарё қилди хат. 7

Шоира шеърларининг бадияти. 10

Навойга издошлик. 19

Иккинчи бўлим

Дил изҳори. 22

Увайсийнинг ковушини ким олди? 35

Муаззамхон ғазалига мухаммас. 36

Учинчи бўлим

Муаззамхон ғазалларидан намуналар. 38

Тўртинчи бўлим

Муаззамхоннинг янги шеърлари. 52

Адабий, илмий, маърифий асар

Рисолани нашрга тайёрловчи
профессор Иноятулла Сувонкулов

ШОИРА МУАЗЗАМХОН
(Хаёти ва ижодига чизгилар)

Муҳаррир Эшқобил Вали
Тех.муҳаррир Амирдинов Ҳайитбой
Мусахҳиҳ Зокир Хўжа Дарвиш

Босмахонага берилди июн босишга рухсат этилди.
Бичими 84 x108/16. Нашрёт ҳисоб табағи 3,5. Нашр табағи 3
Буюртма 300 нусха. Келишилган нарҳда.